

Plébániai földek „reformja” a Veszprémi Egyházmegyében 1945-ben¹

*„Az elvtársak láthatták, hogy mi lett volna ebből a földreformból,
ha a Kommunista Párt erőteljesen bele nem nyúl. (Helyeslés.)*

[...]

*Ha már itt tartunk az egyháznál, meg kell mondanom, elvtársak,
hogy minket pedig az egyház nem valami nagyon kedvel.
Nem is nagyon lehet csodálkozni rajta.*

*Sok százezer holdat vettünk el tőle a földreform folyamán
és hát ez természetesen nem tetszik nekik.”²*

(Rákosi Mátvás)

Majdani fogalomtörténeti lexikonunkban a „reform” szócikk szerzője bizonyára kitér majd arra a paradoxonra, hogy a magyar politikai nyelvben a reform fogalmához a gyakorlatban szinte mindig hozzátapad nemcsak az állami beavatkozás és a centralizáció, de az önkény, a demagógia és az igazságtalanság jelentése is. Az 1825 és 1848 közötti időszakot leszámítva, amelyet azonban a kortársak nem neveztek reformkornak, a reform fogalmának egyértelműen pozitív jelentéstartalma nemegyszer csorbul, netán el is sikkad a vehemens és ambivalens állami részvételnek köszönhetően. Így van ez a föld- és birtokreformjaink esetében is.³

Tanulmányomban két célt tartok szem előtt.

1. Egy nagyobb kutatás keretében tárom fel Dr. Kögl Lénárd (1916–2004) Veszprémi Egyházmegyes római katolikus pap, püspöki számvevő, majd dabronyi és jádsi plébános pályáját. Az 1940-ben felszentelt Dr. Kögl Lénárd pályájának a címben jelzett évekre eső szakasza különös jelentőségű: a háború végén és az azt követő néhány évben került pályája csúcsára. A kisgazda politikus és balatonboglári plébános Varga Béla mellett töltött kápláni évek⁴ után – rövid badacsonytördemici kitérővel –, huszonnyolc évesen, Mindszenty

¹ A tanulmány elkészítése nem lett volna lehetséges Karlinszky Balázs és Varga Tibor László, a Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltár munkatársainak odaadó segítsége nélkül, amit ezúton is szeretnék megköszönni. A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

² Rákosi 1948, 118, 135. (1945. szeptember 9-én, a földigénylő bizottságok kongresszusának kommunista tagjai előtt elmondott beszéd részlete.)

³ Vö. Tanka é. n.

⁴ Varga Béla kisgazdapárti képviselő, balatonboglári plébános püspökétől olyan német anyanyelvű újmisést papot kért, aki mellett fejleszthette német nyelvtudását. Falusi plébánosként azért volt szüksége káplánra, mert képviselőként sokat tartózkodott a fővárosban, ezért az egyházjog szerint helyettesített kellett tartania. Kögl visszaemlékezésében úgy fogalmaz, hogy „[p]api ifjúságom gyöngvélete volt ez”. Dr. Kögl Lénárd visszaemlékezése. (Kézirat.) KLH – visszaemlékezések. Ez és a hagyatéknál további itt hivatkozott dokumentumai a szerző tulajdonában vannak. A hagyatéknál rendezését és feldolgozását követően, a Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltárban kerül elhelyezésre.

József püspök 1944. szeptember 1-jével a püspökség számvevői posztjára nevezte ki.⁵ Kögl ezekben a hetekben tábori lelkészként szolgált a déli határon, és a számvevői kinevezéséről hírt adó levél Barcson érte utol.⁶

Mindszenty olyan fiatal papot keresett, akiről feltételezte, hogy az egyházmegye gazdasági érdekét képes szem előtt tartani. Kögl azzal szolgált rá a bizalomra, hogy – 1928-ban elhunyt – falusi szatócs apja mellett, legalább tizenkét éves koráig, elleshette a gazdasági gondolkodás alapjait.⁷ Az átadás-átvételt követően, a front közeledtével a számvevői feladatok ellátása is ellehetetlenült. Huszonöt paptársával együtt Kögl is osztozott Mindszenty veszprémi és sopronkőhidai fogságában,⁸ majd hazatérve rögtön a földosztás sűrű-

⁵ Vö. „Mindszenty Józseffel régebbi volt a kapcsolat, mint hogy veszprémi püspökké szentelték volna fel. Ismeretségünk abból az időből származik, amikor ő Zalaegerszegen volt plébános, én pedig Balatonbogláron. Gyakran jött hozzám, nálam szállt meg, onnan ment a Balatonba úszni.” Varga 1998 [1991], 40.

⁶ A beiktatással felérő levél szövege:

„Tisztelendő Káplán Úr!

Jelen leiratom erejével Tisztelendőségedet segédlelkészi beosztása alól felmentem és veszprémi uradalmi Hivatalomba számvevői minőségben berendelem.

Tisztelendőségednek kötelessége lesz a számvevőségen a főszámvevő mellett számvevői munkát végezni, a termény, fa stb. értékesítését, valamint az erdőgazdálkodást ellenőrizni, ezenfelül az esetleg egyéb [sic!] általam kiadott munkát elvégezni.

Amikor vasár- és ünnepnapokon Veszprémbe tartózkodik, kötelessége lesz tisztelendőségednek, hogy a Szentmisék ellátásában segítségére legyen a lelkészkedő papságnak. Hiszem, hogy Tisztelendőséged ezt szívesen megteszi.

Lakása a jószágkormányzóságon lesz, míg ellátását püspöki palotámban fogja megkapni. Havi fizetése[ét] folyó évi szeptember hó 1-től kezdődőleg a kápláni kongrua kétszeresében, vagyis 232 P-ben állapítom meg.

Új állomáshelyét sürgősen foglalja el. Mihelyt Veszprémbe érkezik, haladéktalanul jelentkezze nálam.

Új munkakörére Isten bőséges áldását kívánva maradok az Úr oltáránál buzgó imáiba ajánlottan

Veszprém, 1944. évi augusztus hó 30-án

Tisztelendőségednek jóakaró főpásztora

József püspök”

Dr. Kögl Lénárd számvevői kinevezése. 4010/1944. Gépelt irat, Mindszenty aláírásával. KLH – személyes iratok, kinevezések.

⁷ A Kögl család történetére lásd Horváth 2000; Horváth 2014. A Moson megyei német származású család minden tagja rövid ö betűvel írta a nevét. Kivétel Lénárd, aki nevét ugyan nem magyarosította, de a hosszú ö betű használata mégis egyfajta kompromisszumot tükröz: *német* származású papként működött a *Magyar Katolikus Egyházban*.

⁸ A fogságra lásd Szabó 2006; Balogh 2010; Balogh 2015, I, 375–383; Mózy 2010. Ismeretes, hogy Mindszenty a fogság hónapjaiban is gyakorolta püspöki jogkörét. Kögl esetében két meghatalmazása is fennmaradt. Az első 1944. december 7-én kelt Veszprémbe (amely napon kispapokat is szentelt a fogház folyosóján, vö. Balogh 2015, I, 374), a következő szöveggel: „Felhatalmazom Dr. Kögl Lénárd püspöki uradalmi számvevőt, hogy távollétemben és akadályoztatásom esetében anyagi vonatkozású uradalmi ügyekben eljárhatson, aláírásával utalhasson és engem mindenben képviselhesen.

Elvi jelentőségű ügyeket fenntartok magamnak.

Amennyiben jogi ügyekről van szó, azt kívánom, hogy itthonléte esetében Dr. vitéz Moldoványi Jenő veszprémi ügyvéd is bevonassék a tárgyalásokba.

Veszprém, 1944. december hó 7-én Mindszenty József veszprémi püspök”

5952/1944. Gépelt irat, Mindszenty aláírásával. KLH személyes iratok, kinevezések.

jébe került. Tisztét Bánáss, majd Badalik püspökök alatt is megtarthatta, majd állami utasításra 1953-tól, harminchét évesen, az egyházmegye periferiájára száműzték: Dabronyban, 1961-től 1980-ig Jásdon volt plébános.

2. A negyvenes éveire már parkoló pályára került Kögl karrierjének paradoxona a kutató helyzetére is igaz: a zűrzavaros évek megannyi izgalmát hektikus irattermelés kísérte, mégis épp a legsűrűbb 1944–1945-ös évekből alig van adat a pályarekonstrukcióhoz. A veszprémi székeskáptalan és a püspöki számvevőség iratanyaga 1945-ben megsemmisült, illetve 1950, a veszprémi Komakút téri jószágkormányzósági épület elvétele után eltűnt.⁹ Úgy tűnik azonban, hogy az Egyházmegyei Hatóság iktatott iratai kellően rétegzett lenyomatként őrzik a háború végét követő számvetés, a küszködéssel teli újrakezdés kihívásait. Az iratanyagban a számvevő működése szempontjából kiemelkedő jelentőségűek az egyházat gazdasági létalapjától megfosztó földosztás iratai, ezért tanulmányomban – a számvevő személyén túl – elsősorban erre a forráskorpuszra koncentrálok, ahol egy-egy felbukkanó aláírás vagy az iktatott iratok mutatókönyvének névregisztere jelzi Kögl ténykedésének irányát, jellegét. Mindezt jól kiegészíti az a rövid, nem egészen harmincoldalas gépelt visszatekintés is, amely 1994 körül íródott, s amelyben élesen felidéződnek az előtte fél évszázaddal történtek.

Terjedelmi okokból e tanulmányban nem érintem a püspöki birtokok sorsát, csak plébániai horizonton vizsgálódom.

1945 és az egyházat érintő „földreform” értékelései

Amikor Mindszenty 1945. április 20-án a nyilas fogságból visszaérkezett Veszprémbe, nemcsak az egyházmegye volt romokban, de a földosztás is javában zajlott már, sok helyütt be is fejeződött. Az ezt követő hónapok, 1945 nyara a tabula rasa időszaka volt minden szempontból. Az épphogy beköszöntő békét beárnyékolta az elhunyt vagy a hadifogságból még haza nem tért hívek sorsa, a front és a hozzá kapcsolódó zabrálás okozta pusztulás, a hívek megszálló hadsereg általi, a „felszabadulást” követően is tartó megfélemlítése, a szovjet katonák erőszakoskodásának következményeként beadott nagyszámú abortuszigény.¹⁰ A belpolitikában a már a nyilasok alatt elhatalmasodott egyházellenesség

A másik meghatalmazás Sopronban íródott: „Felhatalmazom Dr. Kögl Lénárd számvevő urat, hogy püspöki gazdaságaimban és erdeimben számvevői minőségéből folyó ellenőrzést gyakorolja és intézőim gyakorlati gazdasági intézkedéseit is figyelembevenni tartóznak.

Sopron, 1945. évi február hó 23-án József püspök”

47/1945 Gépelt irat, Mindszenty aláírásával. K LH személyes iratok, kinevezések.

⁹ A vonatkozó iratanyag sorsára lásd Varga 2015, 359, 377, 535.

¹⁰ Csak egy példa a sok közül: a számvevő testvére, Dr. Kögl Szeverin, a Zalaapátiban a plébánosi teendőket is ellátó bencés szerzetes azzal a kéréssel fordult Mindszentyhez, hogy a szovjet katonák erőszakoskodásának következményeként elvégzett kényszerű abortuszokra gyóntató papként feloldozást adhasson. Kérélmét azzal indokolta, hogy a Zalaapáti és környékbeli falvak „területén eddig aránylag ritkán előfordult casus az orosz erőszakoskodás következtében, [de] amint a jelek mutatják, szaporod-

nemcsak fennmaradt, de a kommunisták térnyerésével mind harsányabb lett. Ebben az egyházat mint intézményt önmagában kevésbé érintő helyzetben a földosztás volt az első aktus, amely azt szervezetében, gazdasági erejében visszavonhatatlanul meggyengítette. Érdekes már e helyütt hangsúlyoznunk, hogy *a meggyengítés a kommunisták dominálta politikának nem a következménye, hanem a célja volt.* Azaz a szovjetizálás köztörténetből ismert, a fordulat évében átbillenést eredményező fázisaival kapcsolatban ismételten megfogalmazható, hogy ami bekövetkezett, az előre elgondolt forгатókönyv szerint történt, s nem az események eszkalálódása vezetett egy olyan konstelláció irányába, amely révén a kommunisták már 1948 nyarára átvehették az ország irányítását. Az 1990 előtti történeti értékelések egységesek abban, hogy a szovjet hadsereg előretörésével nemcsak a front vonala tolódott nyugatabbra, hanem nyomában a „társadalmi reform”, a „gazdaság újjáépítése” és a „demokratikus közélet” is elkezdődhetett.¹¹ A marxista történetírás néhány reprezentáns alakjának idevágó munkássága felvillantásával röviden áttekintem azt a máig hatóan meggyökeresedett narratívát, amely a katolikus egyházat különösképp érintő „földreform”, illetve a nyomában járó törvénytelenység, önkény gyakorlatát mint az „adott történelmi helyzetben” „szükségszerűt” és a népakaratot kifejező „demokratikus mozgalmat” igazolja.

A téma első marxista monografikus történeti összefoglalását nyújtó Orbán Sándor beismeréssel felérő mondattal kezdi könyvét: „Az állam és az egyház viszonyának rendezése nem szűkíthető le egyetlen vagy akár több jogi aktusra, hanem *egyik sajátos harci területe volt a népi demokrácia győzelméért vívott politikai küzdelemnek.*”¹² E küzdelem egyik első epizódja volt az állam és az egyház elválasztása, ideértve a szerző álláspontja szerint a hiteles egyházi működésben indokolatlan teherterelt jelentő gazdasági súly mérseklését is. (Ennek tényleges mibenlétere a veszprémi püspöki és káptalani birtokok kapcsán egy következő tanulmányban térek majd ki részletesen.) A berendezkedő „népi demokrácia” (illetve a szovjet hadsereg) vallásszabadságot hirdetett, „[u]gyanakkor nem vetett gátat az elválasztás irányába tett egyes lépések megvalósításának, mindenekelőtt az egyház politikai és gazdasági privilégiumai fokozatos megszüntetésének. A magyar demokráciának ez az elv – *a fokozatos elválasztás irányába haladás,* az egyház feudális eredetű kiváltságainak fokozatos megszüntetése – felelt meg leginkább.”¹³

Az egyháznak a megvalósult „földreformmal” szembeni álláspontja mögött Orbán nem a fenntartott intézményrendszer, a kegyúri feladatok gazdasági alapját ellehetetlenítő

ni fog”. (Azaz két hónappal a háború befejezését követően.) Mindszenty egyévnnyi időtartamra megadta a feloldozáshoz szükséges jurisdictiót. Dr. Kögl Szeverin kérelme Mindszenty József püspökhöz abortus procuratus feloldozására. Zalaapáti, 1945. június 4. VÉL I.1.44.a 647/1945 (június 12.) Életére lásd Horváth 2014. A probléma súlyosságának indikátora a marcaltői plébános levélrészlete, amelyben utal az azóta már lebontott Esterházy-kastély funkcióváltására is: „6000 személyes nemi beteg kórház volt itt.” Hevesi Lajos plébános tájékoztatása az Egyházmegyei Hatóságnak. Marcaltó, 1945. augusztus 3. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések.)

¹¹ MNMT 1978, 15–37; Vida 1986, 31–79; Korom 1987, Izsák 1987, 179–181.

¹² Orbán 1962, 5. Kiemelés tőlem – H. G. K.

¹³ Orbán 1962, 38. Kiemelés az eredetiben.

aktust látja, hanem azt a félelmet, hogy főpapjai immár elesnek a nagyjavadalmaktól.¹⁴ „Alaki kifogásaikkal – amelyben a földreform jogosságát és ezen keresztül az ideiglenes kormány és az ideiglenes nemzetgyűlés jogalkotó képességét tagadták – valójában a demokratikus hatalom törvényességét vonták kétségbe. [...] A »célvagyon« lett az új varázsszó, amellyel a kellő hatást el akarták érni. Célvagyonon az egyházi vagyon egészét értették, amely – mint mondták – az egyház működésének elemi feltétele.”¹⁵

A hivatalos, a történészi értékelést a kommunista ideológia toposzaira redukáló irány mellett már a hatvanas évekből is felbukkannak időt állóbb megközelítések. Szakács Sándor 1964-ben megjelent könyvében Orbánnál jóval visszafogottabb. A „reakció elleni harc” kapcsán csak általánosságokat fogalmaz meg, illetve világi példákat hoz, az egyházat nem említi. A pályája kezdetén tartó szerző eljárása az előbbieket fényében tekinthető egyfajta elhatárolódásnak is a hivatalos diskurzustól.¹⁶ Szintén 1964-ben jelent meg a somogyi földosztás lefutásának részleteit akkurátusan bemutató, abban amúgy tevékenyen részt is vevő Kanyar József munkája, aki az egyházi földek sorsát az ellenállási érdemek kapcsán éppen csak megemlíti: „A Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága 1326/1945 számú határozatával a Veszprémi Székeskáptalannak is juttatott 300 kh-at” – a megyében egyébként összesen öt hasonló juttatott volt.¹⁷ Pár oldallal lentebb arról is hírt ad, hogy 1945. május 23-án „Mindszenty József veszprémi püspök kereste fel a [Földbirtokrendező] Tanácsot, hogy a kegyúri terhek biztosítása érdekében megfelelő ingatlanokat kérjen Csákány, Geszti, Kadarkút, Kaposszentbenedek, Kutas, Osztopán és Toponár plébániái számára. A veszprémi püspök kérését a Tanács intézetlenül irattárba helyezte.”¹⁸ Kanyar eljárása kortársai gyakorlatához képest tárgyilagosságra törekvő, a minősítéstől tartózkodó beszédmód.

Egészen más irányt találunk azonban, ha az ekkoriban a legvonalasabb megyékhez sorolható Veszprém megye belső szerzőgárdájára tekintünk. Az 1945. évi fordulat huszonötödik évfordulójára megjelentetett megyei összegzés bevezetője Pap János neve alatt jelent meg, amelyben az exbelügyminiszter megyei első titkár értékelt és adott irányt: „A megye mezőgazdaságára a feudális jellegű nagybirtok nyomta rá bélyegét. [...] A leghatalmasabb földesúr a megyében is az egyház volt. A három legnagyobb birtokos – a veszprémi püspökség, a veszprémi káptalan és a zirci apátság – együttesen közel 150 ezer kat. holdat mondhatott magáénak.”¹⁹ Pap interpretációjában a kiterjedt birtokokon túl a megye társadalmának értékorientációja, illetve ezzel összefüggésben az egyház történetileg kialakult intézményi szocializációs hegemoniája is felszámolandó veszélyforrásként jelentkezett: „A lakosság jelentős része a *katolikus egyház ideológiai hatása alatt állt*. A me-

¹⁴ Orbán 1962, 48–49.

¹⁵ Orbán 1962, 50, 52.

¹⁶ Szakács 1964, különösen 49–65 (*Támadás a földreform ellen* című fejezet).

¹⁷ Kanyar 1964, 117. Az idézetet lásd még Kanyar 1980, 252.

¹⁸ Kanyar 1964, 136. Az idézetet lásd még Kanyar 1980, 255. A helyi történeti sorozatokban is felbukkan egy-egy tárgyilagosságra törekvő, józan értékelést adó dolgozat. Vö. Béli 1977, egyházi szempontból különösen 145–168, 180–186.

¹⁹ Pap 1970, 8. Kiemelés az eredetiben.

gye lakosainak ugyanis 70 százaléka katolikus vallású volt, az iskolák nagy része pedig egyházi kezelésben állt.”²⁰ (Ti. az állami iskolák aránya csupán 6,2%-ot tett ki a háború előtt.) Majd lentebb így folytatja: „*A fasiszta métely átszötte az oktatás-nevelés tartalmát.* A szovjet- és kommunistaellenesség szítására hatékony nevelési módszereket dolgozott ki és alkalmazott a klerikális reakció, amely a vallás köntösét öltötte magára, hogy elérhesse politikai céljait, s az ifjúságot megtarthassa magának.”²¹

A megyei első titkár narratívájához igazodóan a jubileumi kötet többi tanulmánya is erőteljesen elfogult, egyházellenes hangot üt meg, nemegyszer ellentmondásba is keveredve önmagával. Utóbbira jó példa Csaba Imre értékelése, aki „az urak futása” toposzt a katolikus nagybirtok dominálta megyére próbálja ráhúzni, megfelelkezve, hogy az egyház és annak képviselői nemcsak a lakhelyükön maradtak, de birtokaikat a továbbiakban is művelni kívánták: „A földosztás sürgős volt; arra, hogy a birtokosok megműveltetik földjeiket, már nem lehetett számítani. [...] A földosztást természetesen a legnagyobb földbirtokos, az egyház akadályozta elsősorban, de fellépett ellene a Független Kisgazda Párt jobbszárnya is” – erősít rá az eddigiekre a következő oldalon.²²

E két szerző után érdemes arra a tanulmányra is rápillantanunk, amelyet írója kimondottan az agrárviszonyok bemutatásának szentelt.²³ Arany Sándor írásában fontos motívum, hogy – témájából fakadóan – a szovjetek segítsége nem korlátozódik a kommunizmusnak nyújtott ideológiai segítségre, hanem kiterjed a mezőgazdasági munkák beindítására is, miként a földosztást sem epizódként értékeli, hanem az osztályharc részeként. „A termelésért folytatott harcban a parasztság nem maradt magára. Az első segítséget a szovjet hadsereg adta. A termelés megindítása érdekében saját készleteiből adott át annyit, amennyit nélkülözhetett. [...] A szovjet kormány központi támogatását kiegészítette az a segítség, amit a megyében állomásozó szovjet alakulatok közvetlenül adtak az egyes falvak szegényparasztjainak. Ez a támogatás a kölcsönadott igasállatokon túl, az egyszerű szovjet katonák kétkezi munkájáig, igen sokféle módon nyilvánult meg.” Majd elébe menve az ezt alátámasztó írásos források hiányának, így folytatja: „Ezt a baráti gesztust nem nagyon őrzik írásos dokumentumok, de a hálás paraszti emlékezet megtartó ereje krónikás hűséggel adja tovább az utánunk következő generációknak.”²⁴ A segítő szovjet katonával szemben közvetlenül ezután megtaláljuk az ellenpólust is – éppen a földosztás kapcsán. A beszédmódba kódolt paradoxon itt is visszaköszön, ti. hogy a védekezésre kényszerített volt tulajdonos mint támadó kerül megjelenítésre: „[o]sztályharc volt ez minden vonatkozásában a földreformtörvény kidolgozásától, elfogadásától kezdve a kiosztott földeknek az újbirtokosok tulajdonba adásáig, a telekkönyvezésig”²⁵ – ad segítséget a történetek értelmezéséhez. A földreformrendelet biztosította mentesítési lehetsé-

²⁰ Pap 1970, 9.

²¹ Pap 1970, 10. Kiemelés az eredetiben.

²² Csaba 1970, 30, 31.

²³ Arany 1970.

²⁴ Arany 1970, 304.

²⁵ Arany 1970, 305.

gekkel élés így „szervezett aknamunkának” minősül, amelyen azt érti, hogy „[a]z egykori földbirtokosok kérvények özönével árasztották el a földigénylő bizottságokat. Különböző jogcímenek visszakövetelték birtokaikat, hogy így bizonytalanságot, elkeseredést szítsanak az újjazdák között.”²⁶

Amennyiben azt gondolnánk, hogy az ötvenes évek retorikáját meghaladni nem tudó megközelítés már csak megyei zárványokban maradt fenn a hetvenes évekre, tévedünk. Vida István hetvenes évek közepén íródott, de kéziratban maradt munkája 1986-ban látott napvilágot.²⁷ Vida a földreform kapcsán az egyház érintettségét és Mindszenty szerepét néhány frázisszerű mondatlall letudja.

„A katolikus egyház sohasem tudott belenyugodni kb. 760 ezer kat. hold elvesztésébe. A klérusnak azonban szintén [hasznlóan a nagybirtokosokhoz – H. G. K.] nem futotta erejéből ellenállásra.”²⁸ Mindszentyről: „Vele [...] szélsőségesen reakciós, minden haladást ellenző, a kommunisták és a Szovjetunió iránt elvakult gyűlölettel teli főpap került az egyház élére. A katolikus egyház elvesztette nagy kiterjedésű földbirtokait, kikerült a hatalomból, s megszűnt korábbi védettsége. Visszavonhatatlanul meggyengült, s állandó anyagi gondok gyötörték.”²⁹ Pár sor erejéig érdemes kitérünk rá, hogy Vidának még kevésbé direkt megfogalmazásai is milyen konnotációkkal bírnak. A „sohasem tudott belenyugodni” formula a revans gondolatát hívja elő az olvasóban, míg „az állandó anyagi gondok gyötörték” megfogalmazás a történeti és irodalomtörténeti munkákban elsősorban az életvitale miatt bajba került dzscentri vagy az egzisztenciálisan lecsúszott költők kapcsán lehet ismerős.

Nem kerülhető meg Gergely Jenő nyolcvanas évekbeli munkássága sem, akinek narratívája nemcsak belesimult az Aczél-féle kultúr- és tudománypolitika fősodraba, de arra is szemléletes példa, hogy negyven évvel 1945-öt követően (a gorbacsovi reformok előestéjén, egy évvel 1956 harmincadik évfordulója előtt) milyen beszédmódban írtak frontról, földosztásról, egyházi szerepvállalásról.³⁰ Gergely elsőként reflektált kötetének címe – *A katolikus egyház Magyarországon* – semleges üzenetű, bár az, hogy a „története” szó kimaradt, önmagában is jelzi, hogy itt a jelenhez is szorosan kapcsolódó, azt igazoló munkát várhatunk. A kisebb betűkkel szedett, alcímként funkcionáló évszám-megjelölés – 1944–1971 – azonban tekinthető elszólásként is: a katolikus egyház Magyarországon Mindszenty püspökké szentelésétől emigrációba kényszerítéséig. Jóllehet előszavából egyaránt kiolvasható a „békés egymás mellett élés”, de a Lékai-féle „a megnyesett fa kizöldül” paradigma is, Gergely egyértelműen marxista elköteleződéséről tesz tanúbizonyságot, amikor így ír: „az egyház képes volt az alkalmazkodásra, a megújho-

²⁶ Arany 1970, 305. Kiemelés tőlem – H. G. K.

²⁷ Vida 1986.

²⁸ Vida 1986, 77.

²⁹ Vida 1986, 105.

³⁰ Gergely 1985. A hatalom biztosra ment: a Kossuth Kiadó önmagában is erős kontrollt jelentett, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökének, Miklós Imrének és Orbán Sándornak a lektori munkája pedig garantálta, hogy a legproblematisabb epizódok is az elvárásoknak megfelelően kerülnek kifejtésre.

dásra, még ha ez megrázkódtatásokkal, sőt áldozatokkal is járt”. A békülékeny, pozitív üzenet mellett Gergely – még mindig az *Előszó* első bekezdésénél maradván – kinyilvánítja elköteleződését is: „kétségtelen, hogy a nyolcvanas évtized újkonzervatív hullámának hatásai, az *újabb keletű irracionálisizmusok egyes rétegek érdeklődését és figyelmét a vallás és az egyház felé irányították*”.³¹ Jóllehet innentől nem várható objektivitásra törekvés, a történeti ethosz védelmében Gergely azért lentebb megjegyzi, hogy „ehhez a témához is előítéletek nélkül, *elsősorban a szakszerűség igényével*” közelít.³² A pártállam által megteremtett status quo legitimálásának igénye későbbi oldalakon is visszaköszön: „a küzdelem nem az ige hirdető egyház, nem a vallásos hit vagy annak képviselői ellen folyt, hanem az egyház hatalmi pozícióinak felszámolására irányult. A sokat emlegetett demokratikus feladatok megoldása, a feudális maradványok felszámolása konkrétan ezt jelentette. Mindez kimondottan polgári demokratikus, sőt esetenként polgári liberális örökség. E feladatokat a világ polgárosodottabb, így szekularizáltabb régióiban már a múlt században nagyrészt megoldották. [...] Nyilvánvaló, hogy az adott szituációban, amikor a demokratikus egyházpolitikai változtatások végrehajtása is a munkásosztály vezette népi demokratikus forradalomra várt, ezeket nem mérsékelt reformokkal, hanem a forradalmi folyamat részeként, radikálisan hajtották végre.”³³

Gergely beszédmódja a haladás perspektívájából a történeteket szükségszerűnek, ezáltal a tulajdonjog és az alapvető szabadságjogok negligálását legitimnek állítja be. A szerző a kötet további oldalain nem tér el ettől az iránytól. A püspöki kar 1945. évi tanácskozási jegyzőkönyveit értékelve Gergely úgy fogalmaz, hogy „az egyház sérelmei vezették őket. [...] Értetlenül és riadtan álltak a forradalmi jellegű változások előtt, és ezekre reakcióik a hagyományosak voltak”. A közigazgatás széthullása, a nemzeti bizottságokban meglevő kommunista túlsúly és a politikai rendőrség túlkapásai mellett, amelyeket Gergely Jenő is nevesít,³⁴ „1945-ben az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak a katolikus egyházat érintő legnagyobb horderejű tette a földreformrendelet megalkotása és a földosztás végrehajtása volt. A földreform megvalósulása és a nagybirtokrendszer felszámolása megsemmisítette a nagybirtokos osztály – köztük az egyházi nagyjavadalmasok – gazdasági hatalmát, ugyanakkor nagymértékben megerősítette a népi demokratikus rendszert”.³⁵ Az elsősorban az intézmények működési alapjaként szolgáló vagyon elvesztésének súlyát relativizálja, így – mivel könyvének ideológiai legitimáló funkciója az elsődleges –, annak már nincs különösebb jelentősége, hogy adatai számszakilag sem egyeznek.³⁶

³¹ Gergely 1985, 5. Kiemelés tőlem – H. G. K.

³² Gergely 1985, 6. Kiemelés tőlem – H. G. K.

³³ Gergely 1985, 10.

³⁴ Gergely 1985, 22.

³⁵ Gergely 1985, 23–24.

³⁶ Tudniillik a felosztott, illetve államosított 765 684 kataszteri holdnyi birtok mellett 92 020 hold maradt, sőt „[a]z arra rászoruló plébániák, iskolák és más katolikus egyházi jogi személyek összesen 19 739 kat. hold juttatásban is részesültek”. Gergely 1985, 24–25. Eszerint 111 759 kataszteri hold maradt a katolikus egyház kezén. Vö. „Az egyháznak a földreform lezárulása után is tekintélyes föld-

Gergely Jenő következő könyvével 1989-ben jelentkezett, amelyen azonban nem érződik, hogy a katolikus egyházzal ekkor már másként is lehetne írni. Az 1945 utáni, jog-sértések sorozatán keresztül előálló új status quót még mindig egy evolutív, marxista fejlődéskeretbe helyezi, amivel egyúttal ismét csak legitimálja a történeteket. Visszaköszönnek az előző munka gondolatai: Magyarországon megkésett a polgári átalakulás, „[í]gy nálunk végül is a munkásosztály vezette forradalom oldotta meg azokat az egyházpolitikai reformokat, amelyeket Nyugat-Európában már a polgári átalakulás kezdetén végrehajtottak”.³⁷

A földosztás előbbi kötetéből majdnem szó szerint átvett értékelése is ezt igazolja: „A földreform végrehajtása, a nagybirtokrendszer felszámolása megsemmisítette a nagybirtokos osztály – köztük az egyházi nagyjavadalmasok – gazdasági hatalmát; ugyanakkor nagymértékben megerősítette a népi demokratikus rendszert.”³⁸ „Az egyházi nagybirtok felszámolása régen aktuális polgári liberális és demokratikus lépés volt”³⁹ – toldja meg egy oldallal később.

Gergely Jenő e két könyvében összességében pozitív értékelést olvashatunk az egyház magatartása kapcsán: „[m]íg a front nyomán a régi államgépezet széthullott és a közigazgatási apparátus 70–80%-a főként a keleti megyékből elmenekült, az egyház a helyén maradt”.⁴⁰

Ugyanakkor Gergely Jenő 1989-ben előadásként elhangzott, majd 1991-ben nyomtatásban is megjelent kis írásában már tükröződik a rendszerváltással megváltozó beszédmód. Gondolatai az egyházra vonatkoznak, de óhatatlanul a Gergely által ekkor képviselt történelmi ethosz is kiérződik a sorokból. „*Szent Pál óta az oldás és kötés egységében ismerhető fel az egyház életképességének és folyamatos megújulásának a titka. Oldódás a múlttól és illeszkedés a jelenhez*” – kezdi munkáját. Pár sorral lejjebb így folytatja: „Az *oldás és kötés* dialektikájában lehetne talán leginkább szemlélnünk a hazai katolikus egyház történetét is 1944 sorsfordulójától napjainkig”.⁴¹ E helyütt Gergely immár súlyának megfelelően értékeli a földosztás következményeit, azt első helyen említi az egyházi befolyás megtörésének folyamatában: „ha tematikusan vesszük sorra azokat a változásokat, amelyek az egyház működését korlátozták, majd létét is kétségbe vonták, akkor *gazdasági téren* elsőként az 1945. évi földreform említendő”.⁴² Második lépésként szerepel „az egyház *közéleti aktivitásának* és *terrénumának* szűkítése, majd teljes felszámolása”,⁴³ végül záróakkordként „[a] harmadik nagy csapást az egyház *oktató-nevelő pozícióira* mérték” az iskolák 1948. évi államosításával.⁴⁴

vagyona maradt: plébániánként 35 kat. holdat számítva, a 3000 plébánia után 105 000 kat. hold, s ezzel az egyház még mindig a »legnagyobb földbirtokos« volt az országban.” Gergely 1985, 42.

³⁷ Gergely 1989, 101.

³⁸ Gergely 1989, 110.

³⁹ Gergely 1989, 111.

⁴⁰ Gergely 1985, 19.

⁴¹ Gergely 1991, 3. Kiemelés az eredetiben.

⁴² Gergely 1991, 6. Kiemelés az eredetiben.

⁴³ Gergely 1991, 6. Kiemelés az eredetiben.

⁴⁴ Gergely 1991, 7. Kiemelés az eredetiben.

Az immár a forrásokkal is alátámasztható új narratíva, ha nehezen is, de 1991-re megszületett. Mégis az elmúlt negyedszázadban a földosztás lefolyása lényegében kívül maradt a történelmi érdeklődés homlokterén.⁴⁵

Jogszabályi háttér

Indokolt röviden kitérnünk a jogszabályi háttérre, amely elvben biztosította az egyház érdekeinek érvényre jutását. A forrásokban a földreformrendelet (600/1945 M. E. r.) legtöbbször hivatkozott paragrafusa az 50. §, amely esélyt kínált az egyház által kegyúri kötelezettség részeként működtetett intézmények továbbéléséhez. „Amennyiben az elkobzott vagy megváltott földbirtok egy része kegyúri jog alapján, vagy mint egyházi javadalmi birtok egyházi célokat szolgál, úgy erre a célra az illetékes egyházi főhatóság földingatlant igényelhet.”⁴⁶ A plébániák jellemzően erre hivatkozva igényeltek földet iskoláik, plébánia-épületeik és a templomok fenntartására. Lényeges, hogy a mondat feltételes módban fogalmaz, amit a helyben működő bizottságok döntően úgy értelmeztek, hogy ők meg adhatnak, ha akarnak.

Az egyház szempontjából reménykeltő volt még 15. § üzenete is, amely szerint az ellenállók 300 kataszteri holdig mentesültek a földosztás alól. Az egyházmegyében Mindszenty és Varga Béla egyértelműen a kedvezményezettek közé volt sorolható, és meg is kapták a jogosultságot. A 17. § érintette a célvagyon kérdését. A rendelet háromfős bizottság felállítását rendelte el, hogy eseti döntésekkel vizsgálja felül „a különleges kulturális célra rendelt, továbbá a Közalapítványi Ügyigazgatóság felügyelete alá utalt valamennyi földbirtokban fekvő célvagyon [...] annak megállapítása végett, hogy a kulturális vagy alapítványi cél közérdekű-e, annak megvalósításához milyen nagyságú földbirtokra van szükség”. Ezzel együtt szűkmarkúan mérték az engedélyezhető célvagyon, annak felső határa ugyanis nem haladhatta meg a 100 kataszteri holdat.⁴⁷

A visszaélések melegágya volt a 12. §, amely szerint, ha kevés helyben a felosztható föld, „az Országos Földbirtokrendező Tanács elrendelheti a megváltást szenvedő természetes személy teljes földbirtokának igénybevételét”.⁴⁸ Ez esetben másutt kellett számukra a birtokolható 100 kataszteri holdnyi földet kiadni. Mint majd jelen írásból is kiderül, egy sor esetben jóval a 100 holdas határ alatt is hozzányúltak a helyi plébániai földekhez.

A 19. §. rendelkezett arról, hogy „[m]egváltás alá kerül minden 10 kat. holdnál nagyobb erdőterület”. Az erdők azonban nem kerültek be a földalapba, hanem az államra szálltak. Ugyanez történt a halastavakkal is, erről a 21. §. rendelkezett.⁴⁹

⁴⁵ Kivételt képez Balogh Margit, aki Mindszenty pályája kapcsán kitér a földosztással a Veszprémi Egyházmegyében előállt helyzetre. Balogh 2015, I, 397–407.

⁴⁶ 600/1945. M. E. rendelet, illetve 1945. évi VI. tc. *Két év hatályos jogszabályai 1945–1946.* 17.

⁴⁷ *Két év hatályos jogszabályai 1945–1946.* 11.

⁴⁸ *Két év hatályos jogszabályai 1945–1946.* 10.

⁴⁹ *Két év hatályos jogszabályai 1945–1946.* 11–12.

Talán e rövid áttekintésből is rekonstruálható, hogy amennyiben helyi, illetve megyei szinten megvolt a kellő jóindulat, az egyház igényeit nemcsak respektálhatták, de azok másodfokon akár zöld utat kaphattak. Vélhetően ezzel az esetlegesen az egyháznak kedvező gyakorlattal szemben kívánt az Országos Földbirtokrendező Tanács (OFT) állást foglalni, amikor 1945. június 13-ai üléséről 5621/1945 III. sz. alatt hozott elvi határozatában (kelt 1945. július 2. „Az egyházak földigénylési és megváltási ügyeiben hozott Országos Tanács elvi határozatok”) gyakorlatilag lehetetlenné tette, hogy az egyház működése, intézményei fenntartása érdekében földet birtokoljon.⁵⁰

Az állásfoglalás 2. pontja kimondta, hogy ahol az egyház javadalmi (kántori, lelkészi, templomi) földjei elérik a 30 holdat, ott semmit sem igényelhetnek. Egy településen tehát, függetlenül a telekkönyvi tulajdonosi bejegyzéstől, ha egyházi érdekeltségűnek mondtak egy intézményt, akkor az automatikusan a 30 kataszteri holdas körbe került. Amennyiben a helyi rossz adottságok miatt nem érték el az előbbi limitet, akkor az 1. pont szerint az igénylés maximális mértéke a következő volt: 15 kataszteri hold a plébánosnak, 10 kataszteri hold a kántornak (tanító) és 5 kataszteri hold a harangozónak. Amennyiben azonban több plébánia működött egy településen, úgy 100 kataszteri holdig terjedhetett az egyházi tulajdonú földek területe.⁵¹ A 2. pont zárómondata a településenkénti egyházi igények szempontjából lényeges: „Az ősi eredetű, de legfeljebb 1945. márc. 15-e előtt alakult egyházközségek, külön jogi személynek tekintendők és kérelmek, illetőleg panaszaik akkor is külön elbírálás alá tartoznak, ha abban a helységben több plébánia is van.” Az elvi határozat 3., 4. és 5. pontja azonban nemcsak jogszűkítő hatályú volt, de ismét csak a tulajdonosi elvvel szembemenve rendelkezett: „3. Ha az egyház ingatlana úgy van telekkönyvezve, hogy például római katolikus egyház lelkészi javadalom, római kath. egyház kántori javadalom stb., az egyes javadalmasok ingatlanait a megváltás szempontjából össze kell számítani, mert ezeknek az ingatlanoknak tulajdonképpen az egyház /:egyházközség:/ a telekkönyvi tulajdonosa. Tehát a 600/1945 M. E. számú rendelet 12. §-ának (2) bekezdése alapján ilyen esetekben is összesen legfeljebb 100 kat. holdat kell mentesíteni a megváltás alól.

Az egyházi ingatlanok mentesítése tekintetében irányadó általánosságban az legyen, hogy telekkönyvi tulajdonosokként kell mentesíteni 100 kat. holdat a megváltás alól. A káptalani birtokokból tehát nem lehet mentesíteni a kanonokok részére külön-külön 100-100 kat. holdat.” A továbbiakban azonban mégis a telekkönyvi elv sérül, amikor településenkénti maximumként, függetlenül a plébániák és intézményeik számától, 100 kataszteri holdas szűrőt iktattak be: „4. Az egyház földbirtokának megváltását akkor is a 600/1945. M. E. számú rendelet 12. §. (2) bekezdése alapján kell elbírálni, ha az egyházi birtok egy része papnevelde, kántorképző, iskola stb. célokat szolgál alapítványi jelleg nélkül, vagyis ilyen esetekben is legfeljebb csak 100 kat. holdat kell mentesíteni a megváltás

⁵⁰ VÉL I.1.44.a 4112/1945. OFT 5621/1945 III. sz. elvi határozata (Kelt 1945. július 2.) E forrást időközben közzétettem a *RubicOnline* felületén zajló vitában, vö. Horváth 2015.

⁵¹ VÉL I.1.44.a 4112/1945. OFT 5621/1945 III. sz. elvi határozata (Kelt 1945. július 2.) Lásd még Donáth 1969, 181.

alól. Ezekről a kiadásokról való gondoskodás ugyanis a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter Úr hatáskörébe tartozik.

5. Ha valamely helységben több plébánia van, akkor sem maradhat meg az egyház tulajdonában összesen 100 kat. holdnál nagyobb föld. Kivételt képeznek, tehát külön elbírálásban kell részesíteni ebből a szempontból is a 2. pontban szerepelt ősi eredetű és külön jogi személyeknek tekintendő egyházközségeket.” Hogy a gyakorlatban miként sikerülhetett a különbségtétel, ha minden 1945. március 15. előtti alapítású plébánia is az ősi eredetűeket erősítette, az nem tudható.⁵² A forrásokban lecsapódó gyakorlat szerint a veszprémi Szent Mihály-székesegyház mindenesetre nem számított ősi alapításúnak.

Következményeiben az állásfoglalás 7. pontja bizonyult a legsérlemesebbnek: a 600/1945 M. E. rendelet 50., a kegyúri megváltást lehetővé tevő paragrafusának magyarázata szerint immár „csak személyi természetű egyházi kiadások fedezésére /:lelkész, kántor, harangozó javadalmazás:/ juttatható földingatlan, a dologi kiadásokra azonban nem. Nem juttatható tehát külön föld a templom, vagy más egyházi épület fenntartására, renoválására, újjáépítésére.”⁵³ Így nemcsak a kegyúri funkció értelme veszett el végleg, de az egyházi ingatlanokat ért háborús károk kijavításának egyedüli – állami segítséget nem igénylő – bázisa is hozzáférhetetlenné vált.

Az ellenállásban szerzett érdemek szerint juttatott, illetve mentesített 300 kataszteri holdnyi terület sem képezhette az eredeti megfogalmazásnak megfelelően az ellenálló ingatlanát. Arról nem rendelkezettek az érintettek, egyházukra nem örökíthették tovább. Az ilyen terület „nem maradhat meg az egyház tulajdonában, hanem csak a 600/1945. M. E. sz. rendelet 12. §-a alapján egyébként mentesített 100 kat. hold, a további 200 kat. hold pedig mint tartalékterület az állam tulajdonában marad és annak csak a haszonélvezete illeti meg haláláig a mentesítésben részesültet.”⁵⁴

A rendelet március közepi elfogadását követően tehát nem telt el három hónap, s az állam minden érdemi, az alulról induló demokratikus építkezéshez elengedhetetlen gazdasági alapot biztosító ingatlanától megfosztotta az egyházat. Mindezt nem jogszabályban, hanem egy rendeletalkotásra amúgy nem jogosult szerv „elvi határozata” segítségével.

Egyházi reakciók

A fogságból hazatért Mindszenty egy, a püspöki kar nevében írt, végül fogalmazványban maradt memorandumtervezetben foglalta össze álláspontját Dálnoki Miklós Béla miniszterelnök számára a földosztás megvalósult formájáról. Az *Egyházi sérelmek az ideiglenes kormányhoz* címmel iktatott, 1945. májusi keltezésű levél egésze terjedelmi okokból nem

⁵² VÉL I.1.44.a 4112/1945. OFT 5621/1945 III. sz. elvi határozata (Kelt 1945. július 2.)

⁵³ OFT 5621/1945 III. sz. elvi határozata (Kelt 1945. július 2.) VÉL I.1.44.a 4112/1945. Vö. a Veszprém-vármegyei Földhivatal tájékoztatása a székesfehérvári püspök részére. 73/1945 Veszprém, 1945. augusztus 18. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések.), továbbá Donáth 1969, 181.

⁵⁴ OFT 5621/1945 III. sz. elvi határozata (Kelt 1945. július 2.) VÉL I.1.44.a 4112/1945.

közölhető, azonban annak a földosztásra reflektáló részei jelzik, a katolikus egyház vezetése tisztában volt a földreformnak az agrárszociális helyzet javításán túlmutató tétjével és következményeivel.⁵⁵ „[L]átunk a rendelkezésben olyan célzatot is, melyet kénytelenek vagyunk egyházellenesnek bélyegezni. Amidőn az ország lakossága nyomorba süllyed s a szűkös megélhetés lesz mindenkinek egyetlen gondja, az egyház is aggodalommal kérdi: mi lesz intézményeivel? A kormányzat pedig mindenéből, az iskolákat, templomokat, szerzeteket, papnevelőket fenntartó birtokából máról holnapra kifosztja az Egyházat, de ezeknek az intézményeknek a nép érdekeit szolgáló jövőjéről egy szót sem szól. [...] A francia forradalom alkotmányozó nemzetgyűlése, mely pedig a túlfűtöttség iskolájaként ismeretes, legalább tisztességes fizetést ígér kárpótlásul az állampénztárból a kenyértelenné tett, kifosztott papságnak. A debreceni kormány erről megfeledkezett. Igaz, hogy a március 15-i rendelet módot nyújt arra, hogy a plébánosok némi földhöz jussanak. Ám a helyi bizottságok általában ezt nem tudják vagy nem akarják tudni, tudatlanságuk, pap-ellenes rosszakaratuk, anarchiájuk miatt ez a kárpótlás nagyon is kétséges. A káplánokra nézve pedig a rendelet nem ad ilyen lehetőséget, ők tehát fizetés nélkül maradnak. A helyi bizottságok a kegyúri tételeket, mivel azok közjogi jellegéről – képzettség híjával – fogalmuk sincs, a rendelet rendelkezésével szemben akár hányszor kisemmizik. Az aggodalmainkra kapott válaszok nem kielégítőek. Csak rosszhiszeműnek lehet tartanunk azt a ferde feleletet, amely ezeket az intézményeket ma a kifosztott nép segítségére utalja; könnyelműnek és visszataszítónak az olyan okoskodást, amely úgy érvel, hogy majd az Isten kegyelme gondoskodik a papokról.

[...] Ezt a vagyont eltüntetni annyi is, mint a függetlenség utolsó tényezőit kivonni a magyar földről. [...] Nyomatékosan hangsúlyozni kívánjuk azonban, hogy nem az egyházi vagyon féltése adja ajkunkra a szót. [...] Fel kell azonban szólalni az igazságtalanság ellen, amely a magyarság birtokos rétegét egyszerre nyomorba akarja dönteni. El kell ítélnünk azt a szellemet, amely felelőtlen könnyelműséggel a magyar nép minden bajáért a birtokos társadalmat teszi merész általánosítással felelőssé. Ez a vád egészen úgy hangzik, mint az egy év előtti nagy számonkérés, mikor minden hibát a zsidók jelenlétéből magyaráztak. Ha helytelen és igazságtalan volt a kollektív felelősségre-vonás egy évvel ezelőtt, helytelen és igazságtalan ma is.”⁵⁶

Mindszenty lehetőségei a Sopronkőhidáról/Sopronból történő szabadulást követően szerények voltak. Csak 1945. április 20-án érkezett haza a fogságból, „[í]gy kellő időben a

⁵⁵ Egyházi sérelmek az ideiglenes kormányhoz VÉL I.1.44.a 2366/1945 (gépirásos fogalmazvány 1945 májusából, Veszprémben csak 1945. október 13-án érkeztetve). Utóbbi Varga Tibor levéltáros tájékoztatása szerint azt jelenti csupán, hogy akkor került iktatásra. Előtte ugyanis nem folyt rendes iktatás, mert a palotában található irattárat az augusztusig ott tartózkodó szovjetek miatt nem tudták használni. Másrészt vélemezhető az is, hogy ezen iratok októberig, Mindszenty Esztergomba költözéséig a püspök személyes használatában voltak, s csak átadásuk után lettek iktatva. A memorandumtervezetre reflektál Balogh 2015, I, 400.

⁵⁶ Egyházi sérelmek az ideiglenes kormányhoz. VÉL I.1.44.a 2366/1945 (gépirásos fogalmazvány 1945 májusából, Veszprémben csak 1945. október 13-án érkeztetve).

kellő lépéseket megtenni nem tudta”.⁵⁷ Május végétől az aula jól kitapinthatóan igyekezett szétválasztani a szűken vett püspöki birtokok körüli teendőket a plébániai szinten jelentkező bonyodalmaktól. Utóbbiaknál, felmérve, hogy a püspökség mint egyházi főhatóság kegyúri ügyekben nem képes a hatszázhetvenhat települést lefedő háromszáztizennégy plébánia párhuzamosan futó ügyeinek jogi képviselőjére, Mindszenty 906/1945 szám alatti, június első napjaira datálható leiratában „minden plébánosnak általános felhatalmazást adott, hogy a földhöz juttatással kapcsolatos ügyekben az Egyházi Főhatóság megbízottjaként járjanak el, függetlenül a már megtörtént igényléstől s attól is, hogy jelen pillanatban milyen stádiumban van a földosztás.”⁵⁸ A feladatok ilyenén delegálása révén a plébánosok kellő időben, maguk járhattak el plébániájuk ügyeiben, míg a püspökség elsősorban jogtanácsosi, fellebbviteli fórumokon képviselői segítséget adott.

A háborús károkról a püspök első körben az esperesek bevonásával kívánt tájékozódni, akik április–május fordulóján személyesen igyekeztek eljuttatni az egyes plébániákra a károkról tudakozó kérdőívet. Ennek 7. pontja a földosztásra kérdezett rá: „A földreformmal kapcsolatban megtörténtek-e a szükséges lépések a kegyúri és egyéb dologi terhek biztosítására, a plébániajavadalom javítására, templom stb. fenntartás könnyebbitésére, új lelkeség alapítása érdekében, ha az szükséges?”⁵⁹

Pár nappal később, június 6-án Mindszenty leiratban szólította fel plébánosait, hogy jelentsék a 100 kataszteri hold alatti, addig egyházi tulajdonban álló helyi birtokokat érintő kisajátításokat.⁶⁰ A leiratban foglaltakat lényegében megismételve, június 26-án kelt levelében Mindszenty ismét felszólította plébánosait, hogy a sérelmes esetekben a községi földigénylő bizottság véghatározatát azonnal fellebbezzék meg, s annak másolatát két példányban hozzá is juttassák el.⁶¹

A háborús károkkal és a földosztással előállt tengernyi teendő a számvevő minden napjait is meghatározta. Dr. Kögl Lénárd sopronkőhidai hazatérését követően járta az egyházmegyét, leveleket vitt, híreket hozott, fellebbezéseket írt, s gazdaságot szervezett a megmaradt vagy annak hitt saját kezelésű birtokokon. Bár személye közvetlenül kevésé

⁵⁷ Utasítás Packy Nándor koppányszántói (Barnahátpusztá) intézőnek a 300 hold egybeni tartására. Kögl Lénárd levele. VÉL I.1.44.a 845/1945 (június 18.)

⁵⁸ Móznér László balatonkeresztúri plébánoshelyettes leveléből. Balatonkeresztúr, 1945. augusztus 25. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

⁵⁹ Háborús veszteségekről szóló jelentés. Lásd Varga 2015, 43–44. Ugyanekkor íródott Beresztóczy Miklósnak, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium I. ügyosztály miniszteri tanácsosának levele, hogy törvénytelen a 100 kataszteri hold alatti plébániai, javadalmi, alapítványi, iskolai földek felosztása, illetve egybeszámítása. Sajátos helyzet, amikor egy minisztérium tisztviselője így fogalmaz: „Hogy ennek a törvénytelen eljárásnak mielőbb hatásos korrekcióját érthessük el, az ilyen kisajátítások ellen beadandó mielőbbi szabályszerű fellebbezés mellett, melyet az illetékes földbirtokrendező szervhez kell irányítani, szíveskedjék az esetekről engem is értesíteni, hogy a miniszterelnökségen és az illetékes legfelsőbb helyeken is a konkrét adatok birtokában sürgősen ezek intézkedését és a földosztó bizottságok döntéseinek sürgős megsemmisítését követelhessem.” Beresztóczy Miklós min. tan., a VKM I. ügyosztály vezetőjének leirata valamennyi egyházmegyei főhatóságnak. Budapest, 1945. június 1. VÉL I.1.44.a 973/1945.

⁶⁰ 100 holdon aluli javadalmak kisajátításáról jelentés kéretik. VÉL I.1.44.a 973/1945.

⁶¹ Püspöki leirat. Veszprém, 1945. június 26. VÉL I.1.44.a 973/1945.

jelenik meg az iratokban, mégis jól kivehető, hogy a helyszínen gyűjtötte az információkat az egyházmegye állapotáról.⁶² Mindszenty hazatérte után öt nappal már Sümegen találjuk báró Kray István – Mindszenty régi barátja – vendégszeretetéét élvezve, aki megragadva az alkalmat, bizonyára vele küldte el a front átvonulása közben Sümegen átéltekről beszámoló levelet a püspöknek. „Nagy örömmel vettük tegnap este Kögl főtisztelendő urtól a hírt, mely szerint hála Istennek szerencsésen haza érkezéte székvárosodba. Örömrünk annál nagyobb volt, mert itt Sümegen már az a hír volt elterjedve, hogy Téged Shvoy püspök urral együtt elhurcoltak Németországba. [...] A földbirtokreformról nem írok, most erről Kögl főtisztelendő úr élőszóval fog részletesen tájékoztatni.”⁶³

Május 1-jén a püspök meghatalmazta a számvevőt a földügyek képviselésére.

Hivatkozással az Ideiglenes Nemzeti Kormány földreformrendeletének 27. §-ára, mely szerint a megváltást szenvedő az eljárás folyamán meghallgatandó, a veszprémi püspöki javadalom részéről Dr. Kögl Lénárd püspöki uradalmi számvevőt küldöm ki és bízom meg.
Veszprém, 1945. évi május hó 1-én Mindszenty József veszprémi püspök⁶⁴

Mindszenty májusban újjáalakította az Egyházmegyei Vagyonkezelési Tanácsot, aminek számvevőként hivatalból tagja lett Kögl Lénárd is.⁶⁵ A mozgalmas napok egy-egy epizódjáról maradt fenn híradás, amelyek az egyházmegye más és más pontján találják a számvevőt. A bakonyjákói plébános leveléből tudhatjuk, hogy „május 2-án nálam járt Kögl Lénárd püspöki számvevő, aki ezúttal már Bakonyjákó és a környező plébániákra leendő továbbítás végett egy ez irányú [értsd: a háborús kárbejelentő] gépelt ívet adott át.”⁶⁶ Egy hónappal ezt követően keltezett levélben a szentbékállai plébános arról tudósít, hogy a kudarccal járt földigénylést „dr. Kögl Lénárd jószágkormányzósági püsp. biztos

⁶² A terepszemle, vagyonmentés és újjászervezés rengeteg utazással járó teendőit a számvevő elsősorban motorkerékpárján intézte, de minden egyéb jármű is szóba jött. 1946 elejéről meglepő kérdés is akadt erre visszavezethetően: a számvevő felmentést kért Rómától a napi breviáriumolvasás alól. „Dr. Kögl Lénárd püsp. számvevő gyakran bejárja a püspöki urodalmak megmaradt részeit. Ilyenkor a nagy távolságok miatt legtöbbször az egész napot kora hajnaltól késő estig állandóan talpon tölti; teherautón, rázós kocsin, gyalog teszi meg az utat, esőben, szélben, sárban egyformán helyt áll. Mivel az ilyen kiszállítás kimerítő fizikai megerőltetéssel jár és sokszor a megfelelő világítás is hiányzik, azért kérem Excellenciát, szíveskedjék az Apostoli Szentszéktől kapott meghatalmazásaival élve dr. Kögl Lénárdot ilyen esetekre a breviárium mondása alól felmenteni s helyette 3 rózsafüzér elmondására kötelezni.” A Bánáss László apostoli kormányzó által megfogalmazott kérésre három hét múlva érkezett Grösz érsektől a nemleges válasz: „nem látom indokoltnak”. Dr. Bánáss László apostoli kormányzó kérélmé Grösz József kalocsai érsekhez. Veszprém, 1946. február 28. VÉL I.1.44.a 1017/1946. A választ lásd uo. Kalocsa, 1946. március 20.

⁶³ Báró Kray István beszámolója a sümegi orosz bevonulásról. Kézírási levél. Sümeg, 1945. április 26. VÉL I.1.44.a 815/1945. E levelet is közli Varga 2015, 341–343.

⁶⁴ 481/1945. Gépelt irat a Püspöki Iroda papírján, Mindszenty aláírásával. (KLH személyes iratok, kinevezések.)

⁶⁵ Értesítés a vagyonkezelési tanácsi tagságról (1945. május 28.). 552/1945. Mindszenty aláírásával. (KLH személyes iratok, kinevezések.)

⁶⁶ Ponyódi Vilmos plébánoshelyettes jelentése. Bakonyjákó, 1945. augusztus 12. Lásd Varga 2015, 393.

segítségével – a várm. földbirtokrendező tanácsnál megfellebbeztem”.⁶⁷ Források hiányában nehéz püspök és számvevője viszonyáról bármi közelebbit mondani. Bizonyos azonban, hogy Mindszenty személye nemcsak a fiatal éveire visszatekintő idős Kőgl családtagjai körében felidézett történeteiben nőtt óriásivá, hanem ismeretségüket követően a püspök is mind nagyobb bizalommal tekintett papjára. A Mindszenty által fogalmazott, a dunántúli püspökök által aláíratandó memorandumot 1944 novemberében motorkerékpárral körbevivő Kőgl e tettel kellő kurázsiról tett tanúbizonyságot, majd a közel öt hónapos fogság időszaka nyújtott lehetőséget egymás jobb megismerésére. A „földreformot” követő kármentés során Mindszenty számvevőjében egy hozzá hasonlóan agilis, egyházjogból doktorált, az egyház érdekeit messzemenően szem előtt tartó munkatársat ismerhetett meg. Közvetlenül Veszprémből való távozása előtt ezért személyes hangú levélben köszönte meg Kőglnek szolgálatait, egyúttal püspöki tanácsossá nevezte ki.⁶⁸

Tisztelendő Számvevő Úr!

Nehéz szívvel távozom a nekem oly közelálló veszprémi egyházmegyéből. Távozásom előtt köszönetet mondok azért az odaadó munkáért, amellyel engem nehéz hivatásom teljesítésében támogatott, s azért a munkaszeretetért, amellyel utasításaim végrehajtója volt anyagi síkon.

Eddigi hűséges munkájának külső elismeréseképpen [sic!] Tisztelendőségedet jelen leiratom erejével püspöki tanácsossá kinevezem.

Azt kívánom, hogy e kitüntetés sok örömet szerezzen Tisztelendőségednek. Tudom jól, hogy szokatlan e címnek ily fiatalon adományozása. Meg vagyok győződve azonban arról, hogy e cím fokozottabb munkára és szerénységre fogja serkenteni, hiszen mindkettőben állandóan növekednünk kell, míg számadásra nem hív a legfőbb Pásztor.

Püspöki áldásomat küldöm további munkájára és maradok Nagyon tisztelendőségednek [sic!] jóakaró főpásztora

József püspök

Veszprém, 1945. évi szeptember 24-én

Kapcsolatuk azonban nem szakadt meg. Esztergomban Mindszenty nem talált olyan személyt, akivel gazdasági, s ezen belül is a földosztással előállt ügyekben eredményesen együtt tudott volna működni, ezért alig három hónappal beiktatását követően veszprémi utódjától, az akkor még apostoli kormányzó Bánáss Lászlótól „kikérte” Kőgl Lénárdot.⁶⁹

Méltóságos és főtisztelendő Apostoli Kormányzó Úr!

Arra kérem Méltóságodat, méltóztassék segítségemre lenni azzal, hogy a számvevő úr Esztergomot is intézhesse gazdaságilag Veszprém mellett.

⁶⁷ Iker János plébános jelentése. Szentbékáll, 1945. június 2. Lásd Varga 2015, 212.

⁶⁸ 1833/1945. Püspöki fejléces papíron gépelt irat, püspöki aláírással. (KLH személyes iratok, kinevezések.)

⁶⁹ Mindszenty József esztergomi érsek kézzel írott levele Bánáss László veszprémi apostoli kormányzóhoz. Esztergom, 1946. 01. 12. (KLH személyes iratok, kinevezések.)

Tudom, hogy ez áldozat, Veszprémben is szüksége van egy egész emberre; de itt holt-ponton van minden; az eddigiek szorgalmasak, jószándékúak, hűségesek, de valami elem hiányzik.

A távoli Kalocsa és Szombathely egy kézben van gazdaságilag, a távolság itt mégis csekélyebb.

Ha Méltóságod elvi hozzájárulást tud ehhez adni, akkor kérem fel erre a szerepre Dr. Kögl tanácsos urat, ugyanakkor a feltételekre is sor kerülne.

Méltóságos és főtisztelendő Apostoli Kormányzó Úrnak szívélyes köszöntéssel

Esztergom, 1946. I. 12.

József érsek

Bánáss természetesen megadta a hozzájárulást. Kögl Lénárd a vele készített interjúban is említette ezt az időszakot, amikor 1946 és 1948 között hetente egyszer motorkerékpárral Esztergomba ment.⁷⁰ 1946 februárjától ismét egy teljes körű meghatalmazás birtokában⁷¹ intézhette az érsekség gazdasági ügyeit, de pályájának ezen szakasza már túlmutat jelen tanulmány célkitűzésein.⁷²

Kísérlet a plébániák helyzetének körbejárására

A Veszprémi Egyházmegyében az 1946-os *Schematismus* tanúsága szerint 314 plébánia működött, amelyek 371 filiát gondoztak. A plébániák számánál valamivel alacsonyabb a települések száma, mert Kaposváron négy, Keszthelyen két, Nagykanizsán három, Pápán két, Veszprémben pedig három plébánia működött (ebben a számban a szerzetesrendek saját templomai nem szerepelnek). Ezt figyelembe véve az egyházmegyét 305 plébániával ellátott település, összesen 676 település alkotta.⁷³

A Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltár vonatkozó fondjaiban,⁷⁴ illetve a Varga Tibor érseki levéltáros szerkesztette, az egyházmegye háborús kárait összegző, 2015-ben

⁷⁰ Az interjúkat 1996. május 5-én és szeptember 13-án készítettem.

⁷¹ „Meghatalmazom Dr. Kögl Lénárd, püspöki tanácsos, veszprémi püspöki uradalmi számvevőt, hogy az esztergomi érsekség gazdasági ügyeiben eljárhasson, a földreform következtében kisajátított birtokokon a felszámolással kapcsolatban az érsekség érdekeit képviselhesse, a visszamaradt birtokrészen a gazdálkodást megindítsa és ezzel kapcsolatban minden szükséges intézkedést tegyen. Esztergom, 1946. évi február hó 15-én. Mindszenty József esztergomi érsek hercegprímás” Iktatószám nélküli gépelt irat, szárazbélyegzős hercegprímási fejléces papíron Mindszenty aláírásával. (KLH személyes iratok, kinevezések.)

⁷² Felmerülhet a kérdés, hogy akkor miért nem emeltek ellene is vádat a Mindszenty-perben. Ezt magam is megkérdeztem tőle. Azt válaszolta, hogy amikor már látszott, hogy csak idő kérdése Mindszenty letartóztatása, az érsek utasítására megsemmisítette az aláírásával ellátott iratokat.

⁷³ *Schematismus* 1946, 111–116. Az egyházmegye háború előtti évtizedeire társadalomszerkezeti, intézményi és pasztorációs szempontból összefoglalóan lásd Gárdonyi 2010, 276–283.

⁷⁴ Két nagyobb aktában lelhetők fel a kérdéses dokumentumok: VÉL I.1.44.a 973/1945 és 4019/1945. utóbbi nyolcvan település ügyéhez tartalmaz iratokat.

megjelent kötetben⁷⁵ összesen 267 plébániáról és 61 filiáról van földosztással kapcsolatos, annak eltérő stádiumáról hírt adó forrás.⁷⁶ A 267 plébánia a városi plébániák miatt 264 települést jelent, azaz a plébániák 86,5%-áról, míg a filiáknak 16,4%-áról van valamiféle információnk. A plébániák erőteljes felülreprezentáltsága két dolgot jelenthet. 1. A plébánosoknak 1945 tavaszán, az újrakezdés hónapjaiban mind az erejük, mind a megfelelő infrastruktúrájuk hiányzott a filiák érdekeinek képviselésére. 2. A filiákban, mivel ezek kisebb és szegényebb falvak voltak, kevésbé adódtak konfliktushelyzetek: elvenni nem volt mit, igényelni meg amúgy is csak a plébánia igényelhetett volna. Annyi azonban bizonyos, hogy ha komolyabb feszültség állott volna elő valahol, annak bizonyára lenne nyoma a püspöki dokumentációban. A hiányzó filiákra tehát tekinthetünk úgy is, mint amelyekben nem történt az egyházat nyíltan sértő akció, a korábbi status quo kis szigetei ezek.

Sajátossága áttekintésemnek, hogy 1945-ben még kevés a másod-, netán harmadfokon végleg lezárt ügy, az egyes iratok így más és más fázisban lévő esetekről tudósítanak. Az alábbiakban ezt szeretném bemutatni, lehetőleg nemcsak típusok szerint osztályozva őket, de amennyire lehet, utalva a területi sajátosságokra is. Tisztában vagyok vele, hogy e jellegéből adódóan töredékes és egyenetlen információkat hordozó forráskorpuszból csak sok megszorítással vonhatunk le bármiféle következtetést, ráadásul még egy, csak a megoszlásokra korlátozódó kvantitatív elemzés is legalább ekkora nehézségekbe ütközik. Gyakran nem lehetséges a szöveges információk egyértelmű besorolása, továbbá az eltérő időpontok a folyamatban lévő ügyeket más és más fázisban láttatják. Arra törekedtem, hogy minden esetben csak a forrás által leginkább exponált sajátosságot figyelembe véve soroljam csoportba az egyes településeket. Azaz amennyiben lett is volna több, az osztályozást lehetővé tevő információ, akkor is igyekeztem érdeklődésem az adott ügyben legfontosabbnak tűnő momentumra korlátozni. Ettől egyetlenegy esetben tekintettem el: Balatonberényt kétszer is szerepeltetem, egyszer a külső biztos által megvétőzött esetek csoportjában, másodszor pedig a házhelyosztást elszenvedő plébániák között.

Feltehető az is, hogy a problémás helyekről inkább érkeztek jelentések, míg a szórtan települések plébániái inkább lehettek első fokon kedvezményezettjei a földosztásnak. Előbbieket tekinthetjük a diktatúra intézményesülése szempontjából indikátortelepüléseknek is: hol voltak olyan megörökölt szociális feszültségek, amelyekre ügyesen építhetett a kommunista párt, hol volt már jelen a párt, illetve, a további kimeneteltől függetlenül, melyek azok a települések (esetleg tájak), ahol az egyház sikerrel integrálta a helyi társadalmat, s így az sem volt kérdéses, hogy a helyi plébániának biztosítani kell javadalomki egészítést vagy kegyúri megváltást.

⁷⁵ Lásd Varga 2015.

⁷⁶ Időközben Varga Tibor levéltáros fellelte és rendelkezésemre bocsátotta a Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltárban található Földreformmal kapcsolatos jelentések összesítése. Összesített és részletes kimutatás a plébániák földigénylésével kapcsolatban, a háborús károk kérdőívei alapján című dokumentumot (1945. szeptember 11. előtt). VÉL A44 1190/1945 7r–17v, gépelt. A táblázatosan szerkesztett, az egyes plébániákról tömör áttekintést nyújtó összesítést a szerkesztési munkálatok előrehaladta miatt sajnos már nem tudtam figyelembe venni, de ezúton is köszönöm Varga Tibor figyelmességét.

1. táblázat. A földreformmal kapcsolatos ügyek főbb típusai a Veszprémi Egyházmegyében

Domináns információ a földosztásról	Eset		Összesen	Az összes százalékában
	Plébánia	Filia		
<i>Nem volt földosztás</i>				
– felosztható birtok híján	11	5	16	4,8
– korábbi parcellázás miatt	2		2	0,6
– csak házhelyakció	1		1	0,3
Σ			19	
<i>A plébános nem igényelt földet</i>				
– szociális okokból	13	1	14	4,3
– egyéb helyi finanszírozás miatt	4	4	8	2,4
– felhatalmazás hiányában, illetve információhiány miatt	9	1	10	3
– téves jogértelmezés miatt	4		4	1,2
Σ			36	
<i>Csak az igénylés ténye ismert</i>	68	19	87	26,5
<i>A plébánia igénye első fokon elfogadva</i>	36	13	49	14,9
<i>A plébánia birtokon belülre is kerül</i>	5	1	6	1,8
<i>Az egyház ellenében</i>				
– kegyúri megváltásként távoli és/vagy rossz minőségű föld	5	1	6	1,8
– a helyi döntést idegen kommunisták vagy a miniszteri biztosok felülírják	10		10	3
– a juttatás sokkal csekélyebb, mint az igény	8	3	11	3,3
Σ			27	
<i>Az elutasító döntés háttere</i>				
– kevés a szétosztható föld	15		15	4,5
– egyéb és ismeretlen	19	5	24	6,3
– volt kegyúri föld híján nincs alap a terhek megváltására	2	1	3	0,9
– alapítandó lelkészség/plébánia	1	3	4	1,2
– felekezeti konfliktus	3		3	0,9
– vizsály szomszédos településsel	3	1	4	1,2
Σ			53	
<i>A javadalmi föld is a földosztás áldozata</i>	14	1	15	4,5
<i>Házhelyosztás a plébánia földjén</i>	9		9	2,7
<i>A másodfokú döntés</i>				
– elutasító	20		20	6
– jóváhagyó	2		2	0,6
<i>Egyéb</i>	4	2	6	1,8
<i>Összesen</i>	268(-1*)	61	329 (-1*)	~100%

* Az egyedülként két csoportban is szereplő Balatonberény levonásával.

Forrás: VÉL I.1.44.a 973/1945 és 4019/1945; Varga 2015.

A májusi jelentésekben, ha elutasítás is a tárgyuk, még ott van a reménykedés, míg a július–augusztusiak zömmel már a beletörődés hangján íródtak. A dokumentumkötetet akkor idézem, ha az ott közzétett – zömmel május–júniusi keltezésű – források többletet adnak a később keletkezett forrásokhoz képest, netán ezek jelentik az egyedüli forrást.⁷⁷ A közzétett megoszlások így szinte biztosan nem reprezentatívak, de a gyakorlatról, annak mintázatairól reális képet adhatnak.

A különféle csoportok példákkal is részletezett ismertetése előtt egy táblázatban (1. táblázat) előrebocsátom a következő oldalak vázát jelentő adataimat.

Passzívak

A földosztás mint országos mozgalom narratívájának érvényét eleve csorbitja, hogy egy sor településen felosztható (nagy)birtok híján vagy korábbi parcellázás miatt nem volt földosztás. A Veszprémi Egyházmegyében – a beérkezett jelentések fényében – ilyen volt Bélavár, Felsőiskáz, Herend, Heresznye, Jásd, Lesenceistvánd, Nagybakónak, Szentpéterúr, Tekenye, Tüskevár, Vászoly, Vigántpetend (illetve Kapolcs és Pula), Zalakoppány, Zalaudvarnok.⁷⁸ Korábbi parcellázás miatt Káptalanfa és Zalamerenye is kiesett a felosztható földdel bíró községek csoportjából, míg Nyárádon „csak házhely akció” indult.⁷⁹ Azaz 19 településen bizonyosan nem osztottak földet.

Igen tanulságos azon – összesen – 14 település, ahol a plébános szociális okokból nem igényelt földet. A legjellemzőbb plébánosi narratívák itt a következők: Ajkarendeken – jól-lehet a püspök volt a kegyúr – a plébános a kevés földre hivatkozva nem igényelt semmit. Arra gondolt ezért, hogy a szomszédos kislódi püspöki erdőből kerüljön megváltásra a kegyúri teher, összesen 70 hold. Nem tudta, hogy az erdő igénylését eleve kizárta a rende-

⁷⁷ Természetesen felmerülhet az a kérdés, vajon miért nem vizsgáltam az érintett megyei levéltárakban található dokumentációt. Tekintve a végeredményt, hogy az egyház földbirtoklását radikálisan sikerült az 1945. évi rendelkezésekkel visszaszorítani, a források komplex feldolgozása kevés plusz hozaddal járt volna, miközben az ügyek esetszintű elemzése sem időigényét, sem logisztikai kihívásait figyelembe véve nem jelentett reális alternatívát.

⁷⁸ Dombay Sándor plébános jelentése. Vízvár, 1945. május 28. Lásd Varga 2015, 238; Foky Miklós plébános jelentése. Felsőiskáz, 1945. május 11. Lásd Varga 2015, 91; Dr. Androsits István plébánoshelyettes jelentése. Herend, 1945. május 11. Lásd Varga 2015, 106; Szabó Domonkos plébánoshelyettes jelentése. Jásd, 1945. május 23. Lásd Varga 2015, 114; Bugledits János plébános jelentése. Lesencetomaj, 1945. május 16. Lásd Varga 2015, 142; Sulyok Jenő káplán jelentése. Nagybakónak, 1945. augusztus 10. Lásd Varga 2015, 397; Novák István plébánoshelyettes jelentése. Szentpéterúr, 1945. május 11. Lásd Varga 2015, 215; Kovács István plébánoshelyettes jelentése. Tekenye, 1945. június 22. Lásd Varga 2015, 224; Kasza Vilmos püsp. tan., plébános jelentése. Tüskevár, 1945. május 21. Lásd Varga 2015, 230; Dúsbaba Jenő lelkész jelentése. Vászoly, 1945. május 10. Lásd Varga 2015, 317; Szokol László plébános jelentése. Vigántpetend, 1945. május 7. Lásd Varga 2015, 238; V. Molnár János plébánoshelyettes jelentése. Zalakoppány, 1945. június 4. Lásd Varga 2015, 245; Schneller Jenő plébános jelentése. Zalaszentgrót, 1945. július 7. Lásd Varga 2015, 249.

⁷⁹ Majercsik János plébános jelentése. Káptalanfa, 1945. május 10. Lásd Varga 2015, 122; Láber Miklós plébános jelentése. Zalamerenye, 1945. május 16. Lásd Varga 2015, 245; Dr. Körmendy József plébános jelentése. Nyárád, 1945. május 12. Lásd Varga 2015, 177.

let, így a levelet a püspökségen értékelő Kőgl megjegyzésével – „Erdőt nem lehet igényelni.”⁸⁰ – ez esetben le is zárult a földhöz jutás folyamata. További, jellemző plébánosi érvelest hoz Bakonynána, ahol száz igénylőre csak 70 kataszteri hold jutott, ezért „a plébános meg sem kísérelhette az igénylést – hívei kárára”.⁸¹ Belezna szintúgy: igénylés „[n]em történt a helyi körülmények miatt. A helyi nincsteleneknek sem jut föld”.⁸² Dabronyból arról tudósít a plébános, hogy „legnagyobb családu hívem is csak 8 kat. holdat kaphatott”.⁸³ A halimbai pap szolidáris az előzőekkel: plébánosa érvelésében a legfontosabb momentum az igénylés ellen, hogy „a nagyon leszegényedett híveknek igen súlyos teher lenne minden földigénylés. Lelki kár nélkül nehezen lenne keresztülvihető”.⁸⁴ Köveskáli társa csak a püspöki birtokból igényelt. „Civilek földjét nem igényeltem. Híveink nagyon megbotránkoznának, és ezzel az Egyház csak rosszakaró haragosokat szerezne magának, ami egy égetően fontos, alapítandó-alakuló plébániának sehogy sem lenne hasznára.”⁸⁵ Miháldon is arra a belátásra jutott a plébános, hogy „bármilyen címén való igénylésem a plébános létét és jövőendő működését veszélyeztetné”.⁸⁶ Reziben „csak 47 kat. hold szőlő, rét, szántó került kiosztásra, és ez a terület feltétlenül a nincsteleneknek kellett, hisz egyszázötvennégy igénylő volt”.⁸⁷

Nem lényegtelen epizód, hogy Dr. Kőgl Lénárd későbbi plébánosi működésének helyszínei e fentebbi két csoportba tartoznak: Dabronyban a helyi szegénység ellenében nem igényelt a plébános, Jásdon felosztható föld sem volt. E plébániák nemcsak a periferián helyezkedtek el, de a legszegényebbek közé is tartoztak.⁸⁸

Az idő próbáját kiállt, működő egyéb megoldások csoportjába soroltam azokat az eseteket, amikor a plébánia nem szorult rá, hogy földet igényeljen. Jellemző esete ennek az ún. párbér alapján megszervezett plébánia, amikor a plébánia területén élő házaspárok által fizetett éves díj volt a fenntartás alapja (Felsőrajk),⁸⁹ a szabad adományozású plébánia esetében pedig a hívek nem párbér jellegű hozzájárulása (Kisgörbő s filiái: Döbröce, Nagygörbő, Óhid, Vindornyaszőlős, Tab).⁹⁰ Kaposvárott a várossal kötött szerződést nem

⁸⁰ Arany Imre plébános jelentése. 1945. május. Lásd Varga 2015, 46–47. Uő levele püspökének. Ajkarendek, 1945. július 6. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

⁸¹ Darvas Donát ciszt. r. plébános jelentése. Bakonynána, 1945. május 10. Lásd Varga 2015, 57.

⁸² Jakab Gyula plébános jelentése. Belezna, 1945. május 25. Lásd Varga 2015, 72.

⁸³ Doszpot Ferenc plébános jelentése, Dabrony, 1945. június 12. Lásd Varga 2015, 87.

⁸⁴ Halász János plébánoshelyettes jelentése. Halimba, 1945. május 10. Lásd Varga 2015, 103.

⁸⁵ Illés Pál ideig. lelkész jelentése. Köveskál, 1945. május 31. Lásd Varga 2015, 135.

⁸⁶ Radax Dezső plébános jelentése. Miháld, 1945. május 25. Lásd Varga 2015, 155.

⁸⁷ Takáts Antal plébános jelentése. Rezi, 1945. május 9. Lásd Varga 2015, 192.

⁸⁸ „[...] kétségtelen, hogy az itteni plébániai jövedelem egyházmegyénk legkisebbjei közé számítható, tehát feljavításáról a kiadott jogszabályok alapján feltétlenül gondoskodni kell.” Szabó Domonkos plébánoshelyettes kérelme a községi földigénylő bizottsághoz. (Kézírási másolat.) Jásd, 1945. augusztus 14. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

⁸⁹ Jády László plébános jelentése. Felsőrajk, 1945. május 17. Lásd Varga 2015, 92.

⁹⁰ Dr. Burkus Pál plébánoshelyettes jelentése. Kisgörbő, 1945. július 16. Lásd Varga 2015, 129; Dr. Boday Kálmán plébános jelentése. Tab, 1945. szeptember 6. Lásd Varga 2015, 219.

érintette a földosztás, így az továbbra is a plébánia fenntartásának keretétől szolgált.⁹¹ Azaz összesen négy ilyen, alternatív gazdasági bázist felmutató plébániát ismerünk.

A földosztásból történő kimaradás további jellemző esetei, amikor felhatalmazás híján vagy információhiány miatt nem igényelt földet a plébánia, így nélküle futott le a „reform”. Itt nem pusztán arról van szó, hogy a plébános nem ismerte fel a földosztás tétjét, hanem a rendelet szövege is félreérthető. Az 50. § esetében ugyanis nem helyi igénybejelentést nevesít, hanem az „illetékes egyházi főhatóság” körébe utalja az igénylés jogát. Más kérdés, hogy a plébánosok tömege nem várt – a zilált viszonyok miatt amúgy is elérhetetlen – püspökségi segítségre, hanem azonnal az igénylők sorába lépett, legyen szó a javadalom kiegészítéséről vagy a kegyúri terhek megváltásáról. Ahol mégsem ez történt, ott jellemző módon a feljebbvalóval szembeni engedelmesség parancsa felülírta az igényléssel esetlegesen megnyíló lehetőségek érvényesítését. Összesen tíz ilyen esetet sikerült elkülönítenem, közülük három szerzetes plébánost.⁹² A passzívak csoportját erősíti négy olyan plébánia is, ahol azért nem léptek földügyben, mert úgy tudták, hogy csak kegyúri megváltásra lehet igényelni, nekik pedig korábban kegyuruk nem volt.⁹³

A földosztásban való részvétel az eddigi típusokban objektív okokra, önmérsékletre vagy éppen a plébánosi passzivitásra visszavezethetően maradt el. Az ismert 328-ból 55 esetben (16,7%) tehát nincs, vagy dominánsan nincs jelen olyan külső politikai körülmény, amely korlátozóan hatott volna.

Kezdeményezők

A következő nagy csoportot azon települések jelentik, ahonnan a forrás keletkezéséig, zömmel az 1945. májusi–júniusi időszakból csak annyi ismert, hogy igényeltek földet, s ügyük folyamatban van. Ők a legszámosabbak, 87 település, az összes eset 26,5%-a tartozik ide (68 plébánia, 19 filia – utóbbiak közül hét esetben az ezután felépítendő templom számára kértek javadalmi földet). Finomabb bontás, például, hogy ebből mennyi a

⁹¹ Dr. Kis György plébános jelentése. Kaposvár, 1945. május 12. Lásd Varga 2015, 118.

⁹² Kovács József plébánoshelyettes jelentése. Bakonyszentlászló, 1945. június 7. Lásd Varga 2015, 58; Miholcsek Miklós OFM szerzetes plébános jelentése. Búcsúszentlászló, 1945. május 22; Farárik Béla CM plébános jelentése. Kaposvár, 1945. május 14. Lásd Varga 2015, 121; Orbán József plébános jelentése. Kehida, 1945. május 14. Lásd Varga 2015, 124; Pajtényi László plébános jelentése. Mezőszilas, 1945. május 25. Lásd Varga 2015, 154; Kőszegi Ferenc h. lelkész jelentése. Somogybükkösd, 1945. május 30. Lásd Varga 2015, 198; Tűz Ferenc plébános jelentése. Szentgál, 1945. május 4. Lásd Varga 2015, 213. és Tűz Ferenc egyh. köz. elnök kérelme a Veszprémmegyei Földbirtokrendező Tanácshoz. (Másolat.) Szentgál, 1945. július 17-én. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések); Hümpfner Tibor ciszterci esperesplébános jelentése. Tósokberénd, 1945. május 25. Lásd Varga 2015, 227; Schandl Lajos h. plébános jelentése. Zákánytelep, 1945. május 24. Lásd Varga 2015, 241; Bozi László plébános jelentése. Zalahaláp, 1945. május 6. Lásd Varga 2015, 244.

⁹³ Horváth József plébános jelentése. Balatonlelle, 1945. május 26. Lásd Varga 2015, 68; Huszár Gyula plébános jelentése. Gógánfa, 1945. április. Lásd Varga 2015, 97; Dr. Varga Ferenc plébános jelentése. Hajmáskér, 1945. május 17. Lásd Varga 2015, 103; Bárdos József plébános jelentése. Pacsa, 1945. május 21. Lásd Varga 2015, 182.

kegyúri megváltás és mennyi a javadalomkiegészítés, nem áll rendelkezésre, sokszor csak egyszavas válaszok utalnak az igénylés megtörténtére. Egy-egy odavetett félmondat mégis árulkodó a plébános mozgásteréről. Balatonfőkajár nagyon megszenvedte a front átvonulását, a falunak négyszáz civil halottja volt, köztük a papjuk. Ennek köszönhető, hogy áprilisban nem igényeltek földet, hanem majd csak nyáron adott be az új plébános pótigénylést. A heves harcok miatt, aki tudott, elmenekült a faluból: 1945 áprilisa a legkevésbé sem kedvezett a „földreformnak”. Az új plébános meg is fogalmazza kételyeit emiatt: „Úgy láttam, hogy a községben sok a panasz a bizottság működése miatt, – a lakosság még nem is volt otthon, már eljártak.”⁹⁴ Balatonmáriafürdőn az alapítandó plébánia és templom céljaira beadott kérelmet ugyan nem utasították el, de az egyházi igények fogadtatását jól jelzi, hogy „[a] bizottság kommunista elnöke szerint hozzá a kérelmet nem továbbították.”⁹⁵ Az előzőhöz hasonló, elterelő taktikát alkalmaztak Szentgyörgyvárrott is. Az igényelt 50 kataszteri hold ügyében „többször tárgyaltam erről a földosztó bizottsággal – így a plébános –, de a kommunista megbízott elodázta a kérdést.”⁹⁶

A kővágóörsi plébános, aki 30 kataszteri hold szántót és 2 kataszteri hold szőlőt igényelt, annak a megérzésének adott hangot, hogy „[a] kommunista párt nem fog juttatni. Arról volt szó, hogy a meglévő ingatlanokat is elveszik. Egyelőre elálltak ettől a szándéktól.” Ugyanő azt a megfigyelését is megosztotta a püspökséggel, hogy „[a] kommunista párt erősen működik. Naponkint tartóztat le embereket.”⁹⁷ Ságváron a plébános már április elején igényelt 100 kataszteri holdat kegyúri megváltásra, de Kaposvárról csak szóbeli megerősítést kapott, végzést nem. Kételyeit is megfogalmazta a földosztással szemben: „én lennék legjobban megverve, ha holnap meg kellene műveltetnem 100 hold földet, mert bérbe adni lehetetlen, cselédet meg nem lehet kapni.”⁹⁸

A szkeptikus vagy egyenesen negatív híradásokat egyszer-egyszer meglepően segítőkész hozzáállásról tudósító beszámolók törik meg. Somogyszentpálon 100 kataszteri hold szántót igényeltek, amihez a bizottság még hozzátett „50 kh első osztályú nádat.”⁹⁹ Megerősítő határozatokat elsősorban helyi szinten találunk, ami önmagában is jelzi, hogy a földigénylő bizottságok paraszti származású tagjai, a nekik szánt funkciótól függetlenül, az egyházban és képviselőiben azon értékrend és normarendszer biztosítékát látták, amire egész addigi létük épült. A pozitív döntések a katolikus értékek közösség-szintű meglétének indikátorjellegén túl másvalamire is rámutathatnak: a kommunisták hiányára. A vidéken a semmiből kiépülő pártnak főleg a kisebb falvakba már nem jutott

⁹⁴ Szabó László plébános jelentése. Balatonfőkajár, 1945. május 11. Lásd Varga 2015, 62.

⁹⁵ Mózner László plébánoshelyettes kérelme a községi földigénylő bizottsághoz. Balatonkeresztúr, 1945. augusztus 25. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).; uő. dátum nélküli jelentése, lásd Varga 2015, 66.

⁹⁶ Magyar János plébános jelentése. Szentgyörgyvár, 1945. május 12. Lásd Varga 2015, 213; Magyar János plébános kérelme a községi földigénylő bizottsághoz. Szentgyörgyvár, 1945. július 5. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

⁹⁷ Kurali György h. plébános jelentése. Kővágóörs, 1945. május 22. Lásd Varga 2015, 134.

⁹⁸ Ravasz István plébános jelentése. Ságvár, 1945. május 7. Lásd Varga 2015, 193.

⁹⁹ Lukács József plébánoshelyettes jelentése. Somogyszentpál, 1945. május 19. Lásd Varga 2015, 202.

kádere. Törékeny volt azonban ez az előny, mert egy-egy erélyesebben fellépő kommunista (maga mögött tudva a bármikor segítségül hívható szovjet katonaságot) nemegyszer át tudta hangolni a helyi bizottságot, netán az egész falu közvéleményét, s ilyenkor, főleg a nagybirtok dominálta Somogyban, sokkal rögzösebb úton haladt az egyházi érdekek megjelenítése.

A plébános földigénylését negyvenkilenc esetben fogadták el első fokon, azaz a helyi földigénylő bizottság által. A szóban forgó eseteket itt sem sorolom fel tételesen, csak azokra térek ki, ahol valami többletinformációt közölnek a források. A juttatások köre és mértéke rendkívüli változatosságot mutat, a pedánsan az igényekhez szabott kisszerű tételek mellett a nagyvonalúbb és akár a rendelet ellenében is megadott juttatások teljes kaval-kádját találjuk. Előbbire jó példa Nemestördemic, ahol a templom „kapott 1 kh rétet, mert több nem jutott. Mindenki ennyit kapott”.¹⁰⁰ Utóbbira említhetjük Hahót esetét, ahol a keszthelyi apát helyi birtokát, 148 kataszteri hold erdőt kérte s kapta meg a plébánia (1945 augusztusában még megyei és az OFT engedélyezése alatt állt az ügylet, sorsa minden bizonnyal az elutasítás lett).¹⁰¹ Hat olyan filia is volt, ahol a létesítendő plébánia részére juttattak földet. Közülük példaként Nagydobszát emelem ki. Itt a leendő plébániának 15, a templomnak 8, a kántornak 8, a harangozónak pedig 4 kataszteri holdat szavaztak meg. „[T]öbbet nem tudtam kiharcolni.” – jelentette a kaposfüredi plébános. Ugyanő megosztja azt a figyelemreméltó információt is, miszerint „[i]skolának is lenne helyiség, sőt tanítólakásnak is, de úgy hírlik, hogy ezt az ügyet az állam intézné”.¹⁰²

A juttatott földek gyakran egyeznek az igényelt mennyiséggel, máskor a föld szűke vagy a vélelmezhető politikai ellenszél miatt erősen visszanyesték a juttatás mértékét. Ősiben a plébánia 99 kataszteri holdat kapott kegyúri megváltásként,¹⁰³ míg például Nemesdedén csak 6 kataszteri hold szántó és 3 kataszteri hold rét jutott.¹⁰⁴ Csokonyavisontán 100 kataszteri hold került kegyúri megváltásra, továbbá az iskolának 1200 négyszögöl házhely, „amit a bizottság el is fogadott”,¹⁰⁵ míg Borzaváron csak 10 holdat igényeltek és szavaztak meg a templomnak. Itt „[t]öbbet igényelni nem lehetett, mert a földigénylő nagyon sok volt, a felosztandó terület pedig csekély”.¹⁰⁶ A juttatott területek mértéke tehát nagy szórást mutat, nem fedezhető fel valamiféle regionális sajátosságot jelző mintázat. Több olyan eset is van viszont, amikor nemcsak sikerült a kért földmennyiség biztosítása, de a plébánia kifejezetten jól is járt az ügylettel. Lajoskomáromban két helyi nagybirtokból egy 20 és egy 30 kataszteri holdas tagot kaptak „a legértékesebb helyen”.¹⁰⁷ Mezőkomáromban 100 kataszteri holdat kértek, amit helyben meg is adtak,

¹⁰⁰ Noé Gyula esperesplébános jelentése. Nemestördemic, 1945. május 6. Lásd Varga 2015, 173.

¹⁰¹ Niemetz Sándor plébános jelentése. Hahót, 1945. augusztus 1. Lásd Varga 2015, 101–102.

¹⁰² Vörös Gyula plébánoshelyettes jelentése. Kaposfüred, 1945. május 26. Lásd Varga 2015, 293.

¹⁰³ Angyal Vendel plébánoshelyettes jelentése. Ősi, 1945. május 24. Lásd Varga 2015, 181.

¹⁰⁴ Molnár István káplán jelentése. Nemesded, 1945. június 4. Lásd Varga 2015, 171.

¹⁰⁵ Sebestyén József plébános jelentése. Csokonyavisonta, 1945. május 25. Lásd Varga 2015, 83.

¹⁰⁶ Sütő Imre plébános jelentése. Borzavár, 1945. május 11. Lásd Varga 2015, 75.

¹⁰⁷ Szabó László plébános jelentése. Lajoskomárom, 1945. május 11. Lásd Varga 2015, 139.

úgy, hogy a korábbi bérlő bennmaradhatott a bérletben.¹⁰⁸ Szigligeten „a templom fenntartására adtak 5 hold kitűnő szőlőt a Balaton partján és 5 hold rétet”.¹⁰⁹ Taranyban leleményes megoldáshoz folyamodtak. 100 kataszteri holdat kértek kegyúri megváltásként, s azt meg is kapták, majd az egyházközség „e terület megmunkálásának biztosítása céljából Gólya pusztán az uradalmi alkalmazottak és gazdasági cselédek által létesített szövetkezetbe tagnak belépett”.¹¹⁰

Agilis plébános és az egyház szempontjainak nagyfokú respektálása kellett ahhoz, hogy a helyi földosztó bizottság pozitív döntését egy-egy járási földhivatali tisztviselő a telekkönyvbe is átvezesse. A megfogalmazások ugyan nem teljesen egyértelműek, de van hat olyan település, ahol vélelmezhetően mégis megtörtént az új tulajdonos telekkönyvi bejegyzése. Badacsonytomajon a templom és plébánia kegyúri terheinek megváltására kértek 2 kataszteri hold „jó termő szőlőt”, vagy ehelyett 6 kataszteri hold rétét „a Balaton partján”, vagy 6 hold erdőt „a Badacsony oldalán”. Az egyházközség a május 18-ai döntés révén közel 2 holdat kapott a sitkei Nagy Sándor-féle birtokból, mégpedig „igen szép szőlőt, melyre 40 P átírást le is fizettük”.¹¹¹ Csesznek 25 kataszteri holdat igényeltek az új plébánia megszervezésére, 27 kataszteri holdat a plébánia, a templom, a bakonyszentkirályi és a gézaházai templom fenntartására. Mint a plébános jelentette, „az igényelt 52 kat. hold földet megkaptam, illetőleg számomra kijelölték a volt imremajori uradalomban. A legjobb földet kaptam. Megművelésére az összes előföltételeket megteremtettem, tekintettel arra, hogy augusztus 1-én már át kell vennem”.¹¹² Homokszentgyörgyről azt jelentették, hogy az uradalmi római katolikus iskola kegyúri terheinek megváltására „végrelegesen biztosítva van 50 k. h. szántóföld és 2 k. h. rét. A plébánia javadalom javítására 13 k. h. a szántó (jelenleg ugar), a többi három éve akácosítva lett”.¹¹³ Az előtte földdel nem vagy alig rendelkező Lókúton a templom 20, a plébánia 10 holdat kapott, s „a birtoklevél is megvan”.¹¹⁴ A Somogy megyei Táskai községben (Buzsák filiája) 40 kataszteri holdat igényeltek kegyúri megváltásként, amit nemcsak megkaptak, de „az egyházközség már birtokba is lépett”.¹¹⁵ Zircen 100 kataszteri holdat igényeltek a templom, a plébánia és az iskolák fenntartására. A helyi bizottság „ezt jóváhagyta, és a birtoklapot is átnyújtotta róla”.¹¹⁶

¹⁰⁸ Tóth Lajos plébánoshelyettes jelentése. Mezőkomárom, 1945. május 14. Lásd Varga 2015, 153.

¹⁰⁹ Noé Gyula esperesplébános jelentése. Nemestördemic, 1945. május 6. Lásd Varga 2015, 173.

¹¹⁰ Gerstner Béla plébános jelentése. Tarany, 1945. május 28-án. Lásd Varga 2015, 223.

¹¹¹ Varga Sándor plébános kérelme a községi földigénylő bizottsághoz. (Másolat.) Badacsonytomaj, 1945. április 8. A juttatásról szóló híradás rávezetve az igénylés alájára. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

¹¹² Szijártó Antal plébánoshelyettes kérelme a községi földigénylő bizottsághoz. Csesznek, 1945. május 2.; Szijártó Antal plébánoshelyettes tájékoztatása püspökének. Csesznek, 1945. július 12. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

¹¹³ Bauer Ferenc plébános jelentése. Homokszentgyörgy, 1945. június 2. Lásd Varga 2015, 111.

¹¹⁴ Antalfi Eustachius O. Cist. esperesplébános tájékoztatása az Egyházmegyei Hatóságnak. Lókút, 1945. augusztus 10. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

¹¹⁵ Szemesy József buzsáki plébános jelentése. Buzsák, 1945. július 10. Lásd Varga 2015, 78.

¹¹⁶ Kukoda Miklós O. Cist. plébános jelentése. Zirc, 1945. május 28. Lásd Varga 2015, 253.

Mivel azonban az OFT 5621/1945 III. sz. elvi határozata visszamenőlegesen is szankcionálta az egyház számára kedvező döntéseket, az itt felsoroltakból minden bizonnyal csak Lókút birtokba iktatása maradhatott hatályban. A hat eset képviselte hallatlan kis elemszám miatt szóba sem jön, hogy valamiféle szignifikáns háttérváltozóra vezethetnénk vissza a földhivatal jelentette akadályt leküzdő plébániákat, mégis feltűnő, hogy a hatból három (Lókút, Csesznek és Zirc) a Zirci járásba tartozott.

Az első fokon sikerrel járt települések csoportja kiegészülve a hat bejegyzett igénylő-sűként értelmezett itt is ötvenöt települést eredményez, ami az összes eset 16,7%-a.

Az elutasítás módjai és narratívái

Az eddigi, jobbára semleges, esetenként kifejezetten kedvező, de látványosan semmiképp nem egyházellenes döntések után áttekintjük azon döntéshozatali típusokat is, amikor sérültek az egyház rendeletileg biztosított jogai. Számos esetet és módot találunk arra, hogy az egyházi igényeket már községi szinten is presszionálták.

I.

Ennek legenyhébb formája, amikor biztosítottak ugyan kegyúri megváltást, s a plébánia még kapott is annyit, amennyit kért, de rossz minőségű vagy távoli földeket. Hat ilyen esetről tudunk, melyek közül ötöt vázolok. Ez történt például Ácsteszéren, ahol eleve problémát jelentett, hogy „csak szóban történt az igénylés”, így a püspökségnek nem tudtak iratmásolatot küldeni. A helyi bizottság ugyan megszavazott 50 kataszteri holdat a templom és a plébánia céljaira, „a baj csak az, hogy olyan földet adnak, amit a jelen körülmények között bérbe adni nem lehet, mert az egész uradalmi földből a legrosszabbat adták”.¹¹⁷ Ugyanerre panaszkodtak a devecseri plébániáról is, amelynek járandóságát megszűnt, a kolontári határban mérték volna ki („messze akarták kiadni és ott is a legsilányabb földeket”).¹¹⁸ Balatonszabadiban, ahol a kegyúri terhet korábban a veszprémi székeskapitán viselte, ennek megváltására 150 kataszteri holdat igényeltek. A bizottság ezt Gamászapusztán, „a legkevésbé értékes részen” kívánta a földet kiadni, amit a plébános elfogadhatatlannak tartott.¹¹⁹ Kaposszentbenedeken (Bárdudvarnok) 100 kataszteri holdat igényeltek, meg is ítélték azt a plébániának, „de a helyi bizottság állandóan taktikázik, mert ez idáig már a negyedik és mindig rosszabb minőségű földekből akarja azt részünkre kijelölni” – panaszolta a plébános.¹²⁰ Keszthelyen Dr. Szerecz Imre apátplébános a Zala-vármegyei Földbirtokrendező Tanácsnál keresett jogorvoslatot, hogy az addig a herceg Festetics-hitbizományból kegyúri járandóságként kapott tűzifaszükségletét és legelőjában-

¹¹⁷ Mayer János plébános tájékoztatása az Egyházmegyei Hatóságnak. Ácsteszér, 1945. július 27. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

¹¹⁸ Vitéz Nováky Lajos plébános jelentése. Devecser, 1945. május 5. Lásd Varga 2015, 89.

¹¹⁹ Hanusz Albin esperesplébános levele a községi földigénylő bizottsághoz. Balatonszabadi, 1945. július 6. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

¹²⁰ Sinkovits Nándor plébános jelentése. Kaposszentbenedek, 1945. május 30. Lásd Varga 2015, 117.

dóságát más formában biztosítsák. Előbbi volt a fontosabb, mert a korábban kiutalt 160 úrméter tűzifa nemcsak saját szükségletére szolgált, hanem a balatongyöröki plébánia mellett és a káplánok, hitoktatók igényein túl szociális célokat is. 80 kataszteri holdnyi erdőterület kijelölését kérte, mert „40 évi vágásfordulóval az eddig élvezett fájárandóság-nak megfelelő famennyiség volna kitermelhető”.¹²¹ Ugyanő a Zalaszántó határában található Böde major javadalmi birtokából kívánta a rendelet által értelmezése szerint számára biztosított 100 kataszteri holdat igénybe venni, azonban Zalaszántó és Rezi földosztó bizottságai a kérelmezők nagy száma miatt a majort teljes egészében kisajátították és felosztották.¹²² Levele mellékletében arra is felhívta a figyelmet, hogy a majort még 1926-ban telekkönyvileg kettéosztották, s abból 258 kataszteri hold 800 négyszögöl a hahóti apátság javára kebelezett be (javadalmasa a keszthelyi plébános), míg a keszthelyi plébániának 71 kataszteri hold 800 négyszögöl maradt. Utóbbi tétel mint 100 holdon aluli, nem is lett volna bevonható a földosztásba.¹²³ Hathatós tiltakozására Böde majorban sikerült 100 kataszteri holdat visszaszereznie, de „a számomra biztosított 100 kat. hold földingatlant a majori épületektől legtávolabb eső részen jelölték ki”. Nem mellékes kései fellebbezésének oka sem: sem a zalaszántói, sem a rezi bizottságoktól eddig „írásbeli végzést vagy vázlatrajzot” nem kapott. A „Böde majori földek felmérését és kiosztását újra meg újra és mindig más szempontok szerint végezték”. Júniusban a zalaszántói bizottság még minden munkát megtiltott számára, közvetlen aratás előtt aztán ezt megengedték. A major épületeit szétszegték.¹²⁴

II.

A helyi akarat felülírásának nem sokkal később mindennapi gyakorlatából kaptak ízelítőt azok a községek, ahol a földosztó bizottság támogató döntését kívülről érkező biztosok, illetve a kommunista párt küldöttei semmisítették meg. Jellemző momentum, hogy működésük alapja jogszabályokban nem volt fellelhető, erőből utasították a helyieket. Tíz ilyen esetet sikerült elkülöníteni, amelyekből a következőkben kilencet villantok fel. A bakonyjákói bizottság döntését a „kiküldött két kommunista párttag elutasította azzal, hogy ebben az ügyben az Országos Földbirtokrendező Tanács intézkedik”, elárulva azt is, hogy „az iskolák fenntartására felesleges földbirtokot igényelni, mert az iskolák úgyis államosítva lesznek”.¹²⁵ Balatonberényben a plébános a kegyúri terhek megváltására igényelt 20 kataszteri holdat, emellé a volt KALOT épületét, a grófi kastélyt népfőiskola céljára a hoz-

¹²¹ Dr. Szerecz Imre keszthelyi apátplébános kérelme a Zalavármegyei Földbirtokrendező Tanácshoz. Keszthely, 1945. április 28. VÉL I.1.44.a 973/1945.

¹²² Dr. Szerecz Imre keszthelyi apátplébános fellebbezése a Zalavármegyei Földbirtokrendező Tanácshoz. Keszthely, 1945. április 25. VÉL I.1.44.a 973/1945.

¹²³ Dr. Szerecz Imre keszthelyi apátplébános fellebbezésének kiegészítése a Zalavármegyei Földbirtokrendező Tanácshoz. Keszthely, 1945. április 28. VÉL I.1.44.a 973/1945.

¹²⁴ Dr. Szerecz Imre jelentése. Keszthely, 1945. május 15. Lásd Varga 2015, 126. Dr. Szerecz Imre apátplébános fellebbezése a Zalavármegyei Földbirtokrendező Tanácshoz. Keszthely, 1945. július 14. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

¹²⁵ Fonyódi Vilmos plébánoshelyettes jelentése. Bakonyjákó, 1945. április 28. Lásd Varga 2015, 56.

zá tartozó hétholdas parkkal. A húszholdas igénylést a községi földigénylő bizottság tíz holdra szállította le, majd július elején egy arra járó miniszteri biztos – akinek tehát erre jogköre amúgy nem lett volna – e tételt teljesen kihúzta. Időközben a földeket szétosztották, a plébánia pedig hivatalosan semmit sem kapott. A valóság nem volt ennyire zord, 1945 nyarán az állami akarat még meglehetősen konfúzan működött. A plébános híradása szerint „a min. biztos úron kívül senki meg se támadta a 10 kat. hold nekünk való juttatását. Annyira nem kifogásolta senki, hogy azt nekünk ki is mérték és a mai napig mi kezeljük. Tudja ugyanis az egyházközség (majdnem 100%-ban = politikai község) minden tagja, hogy teljesen képtelen lenne viselni eddigi súlyos terhei mellett még a kegyúri terheket is. [...] Állítasomat igazolja az a körülmény is, hogy a földigénylők közül, bár sokan vannak és a juttatható föld kevés is, de még sem élt egyikük se panasszal, se fellebbezéssel a helybeli Földigénylő Bizottság döntése ellen”.¹²⁶ A plébános levelében foglaltak valós voltát Darvas Lajos, a községi földigénylő bizottság elnöke ellenjegyzésével igazolta. A szomszédos Balatonkeresztúron feltehetően ugyanaz a biztos írta felül a helyi bizottság döntését. „[A] minap itt járt miniszteri megbízott a helybeli Nemzeti Földigénylő Bizottság által a bkeresztúri plébániatemplom fenntartására megszavazott 30 hold földből 10 holdat lecsapott.” A plébános eredetileg 100 holdat igényelt kegyúri megváltásra a volt Festic-birtokból, amire a helyi bizottság 50-et javasolt, s végül 30-at szavazott meg.¹²⁷ Ennyin hiába volt a Csekonics-birtoknak köszönhetően rengeteg felosztható föld, a plébánia összes javadalmi földjét bevonták a földosztásba. A helyi bizottság eljárása feltehetően nem volt független attól, hogy az április–májusban arra járó „kommunista párti miniszteri küldött kijelentette, hogy az 50. §-t a földosztásnál ne vegyék figyelembe, és egyházi célra egy deka földet se adjanak”.¹²⁸ A plébános fellebbezett, mert „a községi Földigénylő Bizottság határozata teljesen törvény és rendeletellenes”.¹²⁹ Ganna 100 kataszteri holdas igényét „bizonyos Németh N. miniszteri kiküldött azzal utasította el”, hogy a meglevő 40 kataszteri holdas javadalmi föld elég.¹³⁰ A Gyulaíráton keltezett levél kezdő mondata – „A rátóti prépostság ellen folyó földreformálás új fordulatot vett.” – sokat sejtet az itteni gyakorlatról: első körben a községi földigénylő bizottság 100 kataszteri holdat jóváhagyott, amire a megye is rábólintott. Azonban „[h]atártalan mérvű személy- vagyon- osztályellenes izgatásokra az Orsz. Földbirtokrendező Tanács állítólagos kiküldöttei az első földigénylő bizottság végzéseit semmisnek mondták és a prépostság összes birtokának

¹²⁶ Gosztolya János esperesplébános fellebbezése a Somogyvármegyei Földbirtokrendező Tanácshoz. Balatonberény, 1945. augusztus 11. Továbbá uő tájékoztatása püspökének. Balatonberény, 1945. július 13. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

¹²⁷ Móznér László balatonszentgyörgyi plébánoshelyettes tájékoztatása püspökének. 37/1945 Balatonszentgyörgy, 1945. július 4. Más adatokkal lásd továbbá Móznér László plébánoshelyettes kérelme a községi földigénylő bizottsághoz. Balatonkeresztúr, 1945. augusztus 23. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések). Uő dátum nélküli jelentése, lásd Varga 2015, 66.

¹²⁸ Dr. Szabó József plébános jelentése. Enying, 1945. május 13. Lásd Varga 2015, 90–91.

¹²⁹ Szabó József plébános fellebbezése a Veszprémmegyei Földbirtokrendező Tanácshoz. (Másolat.) Enying, 1945 júliusában. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

¹³⁰ Metzger Antal plébánoshelyettes jelentése. Nagyanna, 1945. május 6. Lásd Varga 2015, 96.

felosztását követelik és rendelik el, bár ilyen végzésekről írást adni nem kívántak”.¹³¹ Ráadásul a helyi plébános súlyos taktikai hibát követett el, mert a kegyúri kötelezettségekkel bíró préposti birtokra 50 kataszteri holdnyi megváltási igényt jelentett be, amivel bevonta azt a felosztandó birtokok körébe.¹³² „[E]zzel a rátóti prépostság létezésének főbb jogcíme megszűnt. Ezzel a prépostság likvidálására törő közegek kiváló jogcímet kaptak.” Jól látta a jövőt: ha nincsenek földek, akkor a gazdasági épületek is feleslegeseek, ezeket is elveszik majd.¹³³ Az első községi bizottságot feloszlatták, s egy újat hoztak létre, amely azután meghozta a jogszabályellenes döntést. A megye nemcsak az első bizottság támogató, hanem a második bizottság elutasító döntését is jóváhagyta. A döntés legalább két ponton is ellenkezett a márciusi rendelettel, de a júliusi szigorú jogértelmezéssel is. Egyrészt a prépost irányában a 600/1945 M. E. rendelet 8. §-ára hivatkoztak, ahol elkobzásra történt utalás, ami viszont csak a háborús bűnösökre, volksbundistákra stb. vonatkozott.¹³⁴ Emellett nem mezőgazdasági jellegű ingatlanait is lefoglalták, ezért a prépost kérte a földművelésügyi minisztert, hogy az általa kialakított, s nem mezőgazdasági funkciójú mészégetőt, továbbá az eplényi mészkő- és márványbányát mint a 30 kataszteri hold birtokjogosultság tárgyát, hagyják meg – felszerelésével együtt.¹³⁵ Külsővaton 100 kataszteri holdat igényeltek „különféle egyházi és kulturális célokra. A bizottság ellenben elutasította bizonyos külső befolyásra. Akkor a pol. községgel igényeltetett részben ily célra. Elutasították Veszprémből”.¹³⁶ Azaz itt a helyi önkormányzatot megjelenítő személyek felvállalták az egyház érdekének képviselését, de így sem jártak sikerrel. „Mindenre igényeltem, de a szomszédvárok kommunista irodái tanácsára vagy nem adtak semmit (mondván, papzsák nem telik be, még azt is elveszik, ami van), vagy amit község igényelt kegyúri célokra [...], azt meg a veszprémi tanács utasította el indoklás nélkül.”¹³⁷

Murakeresztúron a helyi földigénylő bizottság tagjai maguk keresték fel a front miatt kiűritett községből Szepetneken tartózkodó plébánost azzal, hogy melyik határreszen akarja kiméretni a neki járó 100 holdat. A plébános igénylését aztán már a földigénylői ívbe sem vették fel, „mert időközben megjelent községünkben a nagykanizsai kommunista párt 2 kiküldöttje, akik kijelentették, hogy az apátságnak ezen a címen föld nem juttat-

¹³¹ Szentiványi Károly rátóti prépost tájékoztatása az Egyházmegyei Hatóságnak. Gyulaírást, 1945. július 18. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

¹³² Vö. „Az esetre, ha [...] nem tudná a kegyúri kötelezettségeket teljesíteni, 50 katasztrális hold szántót igényeltem, s meg is kaptam.” Haller István plébánoshelyettes jelentése. Gyulaírást, 1945. május 17. Lásd Varga 2015, 100.

¹³³ Szentiványi Károly rátóti prépost tájékoztatása az Egyházmegyei Hatóságnak. Gyulaírást, 1945. július 18. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

¹³⁴ Szentiványi Károly rátóti prépost fellebbezése az Országos Földbirtokrendező Tanácshoz. Gyulaírást, 1945. július 22. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

¹³⁵ Szentiványi Károly rátóti prépost kérelme a földművelésügyi miniszterhez. Gyulaírást, 1945. június 15. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

¹³⁶ Szentgyörgyi Ignác plébános jelentése. Külsővát, 1945. július 31. Lásd Varga 2015, 137.

¹³⁷ Szentgyörgyi Ignác plébános jelentése. Külsővát, 1945. szeptember 10. Lásd Varga 2015, 137–138.

ható, illetve vissza nem hagyható”.¹³⁸ Fellebbezését megyei és országos szinten is elutasították az 5621/1945 III. sz. elvi határozatra hivatkozva.¹³⁹ Szentbékállán a plébános a helyi és a mindszenkállai templom, továbbá a kántortanítói lakás fenntartására a püspökség Szentimre pusztai birtokából 22 holdat igényelt. Igénylésüket azonban „egy, a földosztást ellenőrző min. biztos kihúzta azzal, igényeljünk máshol, mert a helyben kiosztható föld kevés az igénylőknek, a min. biztos intézkedését – dr. Kögl Lénárd jószágkormányzó-sági püsp. biztos segítségével – a várm. földbirtokrendező tanácsnál megfellebbeztem”.¹⁴⁰ Helyt adtak a fellebbezésnek, de annak realizálása elmaradt, „csak papíron kaptuk meg. A valóságban az történt, hogy a földosztó bizottság tagjai a földosztás alkalmával az igényelt 22 holdat elmérték. Ha a fölmérést [sic!] mérnökök végeznék és a kat. birtok ívből található kimutatás megfelel a valóságnak, akkor a 22 hold megkerülne és megkapnánk.”¹⁴¹

III.

Az áttekintés következő állomása az az átmeneti övezet, ahová az erőteljesen redukált juttatásokat soroltam. Tizenegy idevágó példát találtam, közülük jól tükrözi az egyházellenes taktika gyakorlatát Balatonöszöd, ahol a kegyúri kötelezettségű piarista birtokból igényeltek a tanító számára 4 kataszteri hold 400 négyszögöl földet. A helyi bizottság azonban csak 2 hold 400 négyszögöl szavazott meg, ami jóval alatta maradt a korábbi illetmény mértékének (2 magyar hold szántó, 1 magyar hold rét, 196 kg búza, 272 kg rozs, 336 l bor, 11 m³ fa), a plébános ezt megfellebbezte.¹⁴² A Fonóban létesítendő plébánia számára 50 kataszteri holdat kértek, de a helyi bizottság „csak 5 kat. holdat hozott javaslatba a templom fenntartására”.¹⁴³ Kaposfüreden 10 kataszteri holdat kaptak csak a sok igénylő miatt, azonban káplánjuk jelzése szerint „6 hét után még csak a fenti ígéretnél tartanak”.¹⁴⁴ Magyaratádon kértek s kaptak 100 kataszteri holdat, amit a megye 35 holdra redukált, végül a községi földigénylő bizottság 20 kataszteri holdra szállított le. „Megokolás nincs.”¹⁴⁵

Végül e csoporthoz sorolva, a földosztás paradoxonjait állatorvosi lóként szemlélteti a veszprémi Szent Mihály-székesegyház, az egyházmegye központi templomának példája. A székesegyház nem rendelkezett önálló javadalommal, hanem a káptalani és püspöki birtokok jövedelméből juttattak a templom és a plébánia fenntartására. Plébánosa, Babics Endre ezért a város határában elterülő püspöki és káptalani földekből igényelt még április

¹³⁸ Jegyzőkönyv Csóthy Géza murakeresztúri apátplébános földigénylése ügyében. Felvétel Murakeresztúr, 1945. július 5. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

¹³⁹ A murakeresztúri plébánia fellebbezésének az Országos Földbirtokrendező Tanács általi elutasítása. 8246/1945/III. Budapest, 1945. július 19. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

¹⁴⁰ Iker János plébános jelentése. Szentbékállá, 1945. június 2. Lásd Varga 2015, 212.

¹⁴¹ Iker János plébános tájékoztatása az Egyházmegyei Hatóságnak. Szentbékállá, 1945. augusztus 6. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

¹⁴² Schandl József balatonszemesi plébános kérelme a Somogyvármegyei Földbirtokrendező Tanácshoz. (Másolat.) Balatonszemes, 1945. május 5. A fellebbezés uo. 1945. május 11. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

¹⁴³ Kalmár Károly plébános jelentése. Taszár, 1945. május 17. Lásd Varga 2015, 223–224.

¹⁴⁴ Balázs Endre káplán jelentése. Kaposfüred, 1945. május 14. Lásd Varga 2015, 117.

¹⁴⁵ Dr. Párdányi Emil plébános jelentése. Mernye, 1945. május 11. Lásd Varga 2015, 148–149.

11-én négyszer 100 holdat 1. a plébánia, 2. a négy káplán, 3. a székesegyház és 4. az iskola terheinek fenntartására. Utóbbi tizennyolc tanerővel működött, működését az egyházközség korábban évi nyolcvanezer pengővel támogatta.¹⁴⁶

Kimondva-kimondatlanul, az egyház és a bizottságok között az egy főnek szükséges földmennyiség megállapításakor két nézet csapott össze. Az egyház abból indult ki, hogy bérbe adva a területet, annak éves díja elegendő javadalomra és a dologi kiadásokra. A bizottságok – cinikusan – házi kezelést, illetve önellátást értettek rajta.

A Veszprémi Földigénylő Bizottság a plébános kérését elutasította, arra hivatkozva, hogy igényeit a „székeskáptalan és a püspökség egyéb jövedelmeiből” lehet fedezni. „400 hold földet a megjelölt célokra semmiképpen nem lehet visszahagyni. A 4 káplán ellátására – véleményünk szerint – a hatóságilag megállapított fejadagot számítva 8–10 hold föld elég. [...] A legkomolyabb tárgyalást illeti az iskolák fenntartása, de 100 hold földet erre a célra sem lehet meghagyni.”¹⁴⁷

Fellebbezésében Babics azzal érvelt, hogy „mindezeket az intézményeket eddig a veszprémi püspökség és káptalan tartotta fön”n, de e birtokok felosztásával „a fenti intézmények minden ellátás nélkül maradtak”.¹⁴⁸ A plébános érezhető indulattal fogalmaz, szembesülve a földosztók cinizmusával: „A Bizottság valószínű nincs tisztában azzal, hogy a püspökség- és káptalannak egyetlen jövedelmi forrása a földek voltak, ezek elvételével minden néven nevezendő jövedelme megszűnt, következőleg intézményeit sem tudja fenntartani.” Babics azt a kérdést is feltette a megyei földbirtokrendező tanácsnak, „vajon van-e szükség plébániára, templomra és iskolára továbbra is?” Ha igen, akkor ezek igényét a célvagyonból kell kielégíteni, *s helyben*. „A veszprémi intézményeket elsősorban veszprémi földekből kell kielégíteni.”¹⁴⁹

Ismételt elutasítását követően levélben tájékoztatta az Egyházmegyei Hatóságot, több anomáliára is felhívva a figyelmet. „A földigénylő Bizottságok [sic!] teljesen szabálytalanul jártak el itt Veszprémben. A régi földtulajdonosokat egyszerűen nem is értesítették, csak kiosztották a földeket. Így nem volt alkalmunk a régi tulajdonosnak még azt sem bejelenteni, hogy a birtokok nem csak a tulajdonos céljait szolgálták, hanem egyebeket is. Most két héttel ezelőtt ezt akarták pótolni és meghívták a Földigénylő Bizottság ülésére a régi tulajdonosokat is. Ez alkalommal a Bizottság maga beismerte, hogy nem helyesen jártak el. *Kilátásba helyeztek* Jutason 30 hold földet a plébánia részére, ez azonban nem fedezi a plébánia ellátását.”¹⁵⁰

¹⁴⁶ Babics Endre kanonok-plébános földigénylése a Veszprémi Községi Földigénylő Bizottsághoz. Veszprém, 1945. április 11. VÉL I.1.44.a 973/1945.

¹⁴⁷ Szentiványi Kálmán válasza a Veszprémi Községi Földigénylő Bizottság részéről. (Másolat.) Veszprém, 1945. április 28. VÉL I.1.44.a 973/1945.

¹⁴⁸ Babics Endre kanonok-plébános fellebbezése a Veszprémvármegyei Földigénylő Bizottságnak. Veszprém, 1945. május 1. VÉL I.1.44.a 973/1945.

¹⁴⁹ Uo.

¹⁵⁰ Babics Endre kanonok-plébános levele az Egyházmegyei Hatóságnak. Veszprém, 1945. július 2. VÉL I.1.44.a 973/1945. (Kiemelés tőlem – H. G. K.)

IV.

Szűkszavú forrásaink alapján sokszor nem egyértelmű, hogy objektív (a szegényparaszti igénylők nagy száma és a felosztható föld csekély volta) vagy politikai okok állnak a plébániák igényei negligálásának hátterében, netán az előbbi ürügy az utóbbira. Tizenöt esetben meglehetősen biztonsággal kijelenthető, hogy földszükével magyarázható a juttatás elmaradása,¹⁵¹ míg huszonnégy esetben besorolhatatlan vagy ismeretlen okokkal.¹⁵² Az elutasítást további három esetben a kegyúri terhek megváltási alapját képezhető egykori kegyúri birtokok helybeli hiányával indokolták. Ahogy Gamás plébánosa panaszolta: „a teher megváltása nem követelhető a nem-kegyúri birtokból”.¹⁵³

Feltűnő az is, hogy létesítendő plébániáknak sem juttattak szívesen. Az indítékok csak sejthetők, a községbeliek plusz tehertől való félelme mellett ilyen lehet a református dominanciájú településeken a községi identitás magját alkotó vallás védelme. Az elutasítottak közül megalapítandó lelkészséget/plébániát érintett négy eset (Balatonmagyaród,¹⁵⁴ Nagyberki,¹⁵⁵ Szabadhídvég,¹⁵⁶ Szentgáloskér¹⁵⁷).

Az osztott földért való tülekedés meglevő ellentéteket is felszínre hozhatott. Ezek két fajtáját jelzik a források egyértelműen: amikor szomszédos településsel fajult el a viszony, illetve amikor vegyes felekezetű településen a katolikus–református csoport-hovatartozás exponálódott a földosztás során jelentőséggel bíró törésvonalként, összességében azonban alig van ilyen esetekről (három település) tudomásunk. Utóbbival kezdjük példáink ismertetését. A rédei pap jelentette, hogy „igénylésünket a többségben lévő reformátusok leszavazták”.¹⁵⁸ Taliándörögdön „a vegyes vallású bizottság nem tanúsított megértést kérésünk iránt”, és így semmit sem kaptak – panaszolta a plébános.¹⁵⁹ Hasonló felekezeti indít-

¹⁵¹ Úgymint Hidegkút, Kaposvár – Szent Imre-lelkészség, Karmacs, Monostorapáti, Nagyrada, Nagyvázsöny, Nagyréce, Nemesvid, Nemesgulács, Nemesvámos, Szápár, Úrkút, Vanyola, Zalasabar, Zalaszentgrót. A plébánosok jelentéseit lásd Varga 2015, 109, 120–121, 157, 166–167, 169, 172, 174–175, 211, 232, 246. Továbbá VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések.).

¹⁵² Ádánd, Adorjánháza, Balatonszemes, Csabrendek, Felsőmocsolád, Galambok, Kaposvár – Jézus Szíve-plébánia, Kaposvár – Urunk Jézus Krisztus Feltámadása-lelkészség, Márkó, Nágocs, Nagykapor-nak, Nagytevel, Óhíd, Lengyeltóti, Mernye, Somogygeszti, Somogyjád, Somogysámson, Somogyvár, Somogysimonyi, Szőlősgyörök, Szulok, Városlőd, Várvölgy. Lásd Varga 2015, 51, 80, 119–120, 129–130, 138, 140, 146, 148–149, 159, 164–165, 168, 175, 180, 200–201, 206, 216–217, 234, 312. Továbbá VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések.).

¹⁵³ Biczi Gyula plébános jelentése. Gamás, 1945. május 23. Lásd Varga 2015, 96. A másik két idesorolt település Béb és Kisbárapáti. Vö. Babarcsik Gyula plébános tájékoztatása püspökének. Csót, 1945. július 14; Vegele Lajos plébánoshelyettes kérelme a községi földigénylő bizottságnak. (Mátsolat.) Kisbárapáti, 1945. július 5. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések.). Uő jelentése. Kisbárapáti, 1945. május 7. Lásd Varga 2015, 129.

¹⁵⁴ Gelencsér András kiskomáromi (Zalakomár) plébános jelentése. Kiskomárom, 1945. május 22. Lásd Varga 2015, 131.

¹⁵⁵ Nagy József plébánoshelyettes jelentése. Nagyberki, 1945. május 22. Lásd Varga 2015, 288.

¹⁵⁶ Tóth Lajos plébánoshelyettes jelentése. Mezőkomárom, 1945. május 14. Lásd Varga 2015, 153.

¹⁵⁷ Dr. Párdányi Emil plébános jelentése. Mernye, 1945. május 11. Lásd Varga 2015, 148–149.

¹⁵⁸ Gulyás József plébános jelentése. Réde, 1945. június 10. Lásd Varga 2015, 192.

¹⁵⁹ Szalay László plébános jelentései. Taliándörögd, 1945. július 2. és szeptember 14. Lásd Varga 2015, 220–221.

tatású szűkkeblűséget vélelmezett a plébános Mezőlakon, ahol „közel 4000 kat. hold katolikus birtok került felosztásra. Ezen birtokból katolikus kézre csak kb. 600 kat. hold jutott”. Állítása szerint míg a protestánsok iskolái 10-10 holdat kaptak, pedig ott kegyúri kötelezettség nem volt, a katolikus elemi iskola semmit sem.¹⁶⁰

Négy eset ismeretes, amikor a templom körüli földigénylés a szomszéd községbeliekkel való konfliktust eredményezett. Balatonendrén a községi bizottság 100 kataszteri holdat megszavazott a kieső bencés kegyuraság által hordozott terhek pótlására, „de ezt a juttatást megtagadták a szomszéd községbeliek”. A megyei bizottság lebegtette az ügyet, amikor – az óvást elfogadva – a plébániának 20, a tanító részére 10 kataszteri holdat „kilátásba helyezett”.¹⁶¹ A marcaltői plébániához tartozó Ómalomsokon csak 45 kataszteri holdat képezett a helyben felosztható föld, ezért a marcaltóiek megígérték, hogy a malomsoki templom részére az ő határukban osztanak földet. Míg azonban Marcaltó a saját templomának 41 holdat adott, a malomsokiaknak megígért 20 kataszteri holdból végül nem lett semmi, jöllehet a határban még lett volna 300 kataszteri hold felosztható terület. „A megtagadás oka tisztán személyi bosszú.”¹⁶²

Pápakovácsi esetében keveredik az előbbi két narratíva: a helyi „bencés birtok kifosztása után [...] a birtokra jelentettek be igényt nemcsak a tapolcafői ref.-ok, hanem a szomszéd, nagyrészen volksbundista sváb faluk is (Döbrönte, Ganna)”.¹⁶³ Mivel a helyi földigénylő bizottság nem tartotta magát illetékesnek, ezért a járási főjegyzőhöz utalta az ügyet, ami azután a megye elé került. „[A]z igényelt föld nagyságának jóváhagyása, vagy mérséklése kizárólag a vármegyei határozattól függ, melyet veszélyeztetni látszik Nóráp község lakóinak megkésétt, de nagyon erőszakos 250 k. holdas igénylése”¹⁶⁴ Somlóvásárhelyen a megyehatárt is átlépte a konfliktus. Míg a község a vallásalap birtokából „egyhangúlag” adott 100 kataszteri holdat a templom és a plébánia fenntartására, továbbá 50 kataszteri holdat a premontrei zárdának, a szomszédos, de már Zala megyében található Bodorfa ezt megfellebbezte, Somlójenő szintén.¹⁶⁵

¹⁶⁰ Dr. Körmendy József nyárádi plébános fellebbezése a Veszprémvármegyei Földbirtokrendező Tanácshoz. Nyárad, 1945. július 29. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

¹⁶¹ Alfay Pongrác OSB plébános tájékoztatása az Egyházmegyei Hatóságnak. Balatonendréd, 1945. augusztus 21. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

¹⁶² Hevesi Lajos plébános jelentése. Marcaltó, 1945. május 10. Lásd Varga 2015, 146. Hevesi Lajos plébános fellebbezése a Veszprémvármegyei Földbirtokrendező Tanácshoz. Marcaltó, 1945. június 3. Uő tájékoztatása az Egyházmegyei Hatóságnak. Marcaltó, 1945. augusztus 3. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

¹⁶³ Varga M Régisz irlalmas főnök, Vörös József plébános és Horváth Károly tanító levele a Magyar Állami Erdőgazdaságnak. Pápakovácsi, 1945. augusztus 5. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

¹⁶⁴ Vörös József plébános és Horváth Károly kántortanító tájékoztató levele püspökének. Pápakovácsi, 1945. augusztus 18. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

¹⁶⁵ Benke Lajos plébános jelentése. Somlóvásárhely, 1945. május 15. Lásd Varga 2015, 196.

V.

Külön csoportot képeznek azok az esetek, amikor a földosztók a plébánia földjeihez is hozzányúltak. Volt, hogy ez csak a 100 kataszteri hold feletti részt érintette, máskor rugalmasan igazodtak a helyben adott papi föld méretéhez. Ilyen panasz tizenöt helyről érkezett, közülük minősített esetnek mondható hét, amikor az amúgy is csekély kiterjedésű, 30 holdnál nem nagyobb plébániai javadalmat érte kár. A két típusból tíz esetet villantok fel. Csökölyön a plébánia 125 kataszteri holdnyi homokos földdel bírt. A földosztás során a tizenöt tagban fekvő földek „legjavából” 25 kataszteri holdat lehasítottak. A plébános a gyenge, futóhomokos határ miatt ragaszkodott volna földjeihez, illetve mert az amúgy is nélkülöző egyházközség tovább már nem terhelhető. A plébános ezentúl azt is sérelmesnek találta, hogy „írásban véghatározatot nem adnak ki”.¹⁶⁶ Nyírádon a 108 kataszteri holdnyi javadalmi földből 8 holdat vettek el, ami pedig a kegyúri terhek megváltását illeti, „az itteni földosztó bizottság nem akar erről hallani”.¹⁶⁷ Sümeg esetében még a megyei földbirtokrendező tanács is jóváhagyta a plébános fellebbezését, annyira védhetetlennek bizonyult a földosztók vehemenciája. A plébánia földjeit – 1 kataszteri hold szőlő kivételével – ugyanis teljes egészében felosztották. A megyei állásfoglalás szerint a 100 holdon felüli 41 holdtól eltekintve a többi vissza kell juttatni „a gazdasági év végével”. A helyi földigénylő bizottság sérelmesnek találta e határozatot, s megtámadta azt az OFT-nél. A plébános is fellebbezett, mégpedig a megyei döntés azon része ellen, hogy csak a gazdasági év végén kapná vissza földjeit. A megye itt a plébánossal szemben foglalt állást, „arra való tekintettel, hogy az már ki van osztva és nagyon rossz vért szülne a juttatottaknál, ha a földet visszavennék tőlük, – de a plébánosnak sem lenne előnyös, ha a mai közhangulat mellett a hívei egy részével anyagiak miatt súrlódása lenne”. Helyette 100 hold csereföldet ajánlottak Sümegcsehi vagy Csabrendek határában. Mivel azonban „a vázolt helyzet nem a plébános hibájából, hanem a F. I. Bizottság jogtalan eljárása következtében állott elő”, a plébános ragaszkodott igazához. Ráadásul a cserealapként felajánlott földek adottságai meg sem közelítették az elvettekét, „ezt a sümegi F. I. Bizottság elnöke is megállapította”.¹⁶⁸ Törökkoppányban még a tanítói illetményföldet is (18 kataszteri hold) teljes egészében kiigényelték. A plébános tiltakozott, mondván, hogy a tanítói föld az a tanító fizetése. Mivel Törökkoppányban igényelhető föld nincs, a kegyúri terhek megváltására a plébános 100 kataszteri holdat igényelt a Somogyacsához tartozó volt püspöki gerézdpusztai birtok-

¹⁶⁶ Körmeny Béla esperesplébános fellebbezése a községi földigénylő bizottság szóbeli határozata ellen a Somogyvármegyei Földbirtokrendező Tanácshoz. Csököly, 1945. július 6. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések). Körmeny Béla esperesplébános tájékoztatása püspökének. Csököly, 1945. augusztus 14. VÉL I.1.44.a 162/1946.

¹⁶⁷ Stagl Ernő plébános jelentése. Nyírád, 1945. április 5. Lásd Varga 2015, 178.

¹⁶⁸ Szabó Sándor esperesplébános jelentése. Sümeg, 1945. május 2. Lásd Varga 2015, 209. Lásd még uő tájékoztatása az Egyházmegyei Hatóságnak. Sümeg, 1945. július 6. VÉL I.1.44.a 973/1945. Továbbá uő tájékoztatása püspökének. Sümeg, 1945. augusztus 2. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

ból és szintén 100 kataszteri holdat Szakacson, a volt herceg Esterházy-majorból.¹⁶⁹ Ugyanitt végül a plébánia 83 kataszteri holdnyi javadalmi birtokából – „csak azért, hogy törpebirtokokat kiegészítsenek” – csupán 15 holdat hagytak meg.¹⁷⁰

A középparaszti birtokhatáron, a 30–50 kataszteri holdas sávon túl nem lépő plébániaföldek sérelmére történt földosztásra is több példa hozható: Alsópáhokon, ahol a plébánia földjét már tizenhét éve kisbérletként hasznosították, a bérlők most teljes egészében kiigényelték azt. De még a hévízi lelkész is megbújt az igénylők között. „Semmit sem lehetett tenni, úgy intézték sebbel-lobbal egymás között megbíztak s atyafiak. [...] Lehetőség szerint mindenkit kinulláztak, ki nem közülük való.”¹⁷¹ A helyi püspöki birtok terhére a kegyúri megváltást földhiányra hivatkozva utasította el a megye.¹⁷² Balatonkenesén a Tanulmányi Alap itteni birtokával együtt a plébánia 31 holdját is felosztották. Szeptemberig ez az ügy még nem nyert orvoslást.¹⁷³ Csatáron a „plébánia földjéből csak egy kis holdat hagytak meg.”¹⁷⁴ Nemesapátiból is olyan hír érkezett, hogy 14 hold kivételével szét akarják osztani a plébánia földjét.¹⁷⁵ Somogybükkösdön a plébános 60 kataszteri holdat igényelt, a bizottság 30-at javasolt. „Ezt a bizottságot elcsapták; a második és most tevékenykedő bizottság figyelmen kívül hagyta igénylésemet, sőt a meglevő 52 hold plébánia birtokból is 20 hold elvételeit javasolta. Megfellebbeztem.”¹⁷⁶ Várongon a göllei plébánia itt levő közel két holdas szőlőjét is felosztották, feltehetően azt hitték, hogy az is az itteni piarista birtok tartozéka.¹⁷⁷ Zalaszántón a megyei földbirtokrendező tanács a plébánia 48 kataszteri hold 300 négyszögöl földjét (sarjerdő és legelő) teljes egészében igénybe vette, és az igényelt és helyben elutasított 50 kataszteri holdnyi kegyúri teher megváltására beadott fellebbezést is elutasította, ezért a plébános az OFT-hez fordult.¹⁷⁸ „a plébánia hívei általában szegény törpebirtokosok, képtelenek új teher vállalására és annak megértésére, hogy a 3000 holdas nagybirtok a régi kötelezettség és teher nélkül jusson új tulajdonos

¹⁶⁹ Reindl Ráfael plébánoshelyettes fellebbezése a megyei földbirtokrendező tanácshoz. Törökkoppány, 1945. május 30. Reindl Ráfael plébánoshelyettes kérelme a községi földigénylő bizottsághoz. 33/1945. Törökkoppány, 1945. június 18.; uő kérelme a szakcsi földigénylő bizottsághoz. Törökkoppány, 1945. július 3. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

¹⁷⁰ Reindl Ráfael h. plébános levele a Somogyvármegyei Földbirtokrendező Tanácshoz. (Másolat.) Törökkoppány, 1945. június 1. VÉL I.1.44.a 973/1945.

¹⁷¹ Dr. Kovács István plébános jelentése. Alsópáhok, 1945. május 12. Lásd Varga 2015, 49.

¹⁷² Zalavármegye Földbirtokrendező Tanácsának határozata. Nagykanizsa, 1945. július 6. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

¹⁷³ Németh Árpád plébános fellebbezése a Veszprémmegyei Földbirtokrendező Tanácshoz. Balatonkenese, 1945. június 15. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések). Vö. még uő jelentése, 1945. szeptember 10. Lásd Varga 2015, 65.

¹⁷⁴ Káuzli Gyula plébános jelentése. Csatár, 1945. május 20. Lásd Varga 2015, 80.

¹⁷⁵ Góczán Zoltán plébános jelentése. Nemesapáti, 1945. május 26. Lásd Varga 2015, 169.

¹⁷⁶ Berkenyész István plébános jelentése. Somogyfajsz, 1945. május 18. Lásd Varga 2015, 199.

¹⁷⁷ Világos Ödön plébános fellebbezése a Tolnavármegyei Földbirtokrendező Tanácshoz. Gölle, 1945. július 16. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

¹⁷⁸ Major György esperesplébános tájékoztatása az Egyházmegyei Hatóságnak. Zalaszántó, 1945. augusztus 22. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

kezére”.¹⁷⁹ A plébános érvelésével kétségkívül szemben állt az a tény, hogy Zalaszántón 595 kataszteri hold szétesztható földre 409 igénylő jelentkezett, ami a helyi bizottság számára kellő legitimációs alapot biztosított a plébánia 48 kataszteri hold földjének kisajátítására.¹⁸⁰

A rendelettel is szembemenve, a magántulajdon durva megsértésének tekinthető, amikor a helyi bizottság önkényesen parcellázott házhelyet a plébánia javadalmi földjéből. Kilenc ilyen esetről van tudomásom. Balatonberényben a plébánia földjéből 8 kataszteri hold 800 négyszöglet érintett a házhelyakció, csereföld felajánlása nélkül.¹⁸¹ Balatonlelén a helyi plébánia 54 holdjából, amelyből csak 30 hold szántó, a fennmaradó rész „berek, ártéri terület”, a községi földigénylő bizottság tizenhat házhelyet kicövekel, de végzést erről a plébánia nem kapott.¹⁸² Borszörcsökön szintén házhelynek akarták kiosztani a kántori földekhez, illetve a misealaphoz tartozó rétek egy részét, jóllehet messze 100 holdon alul volt a kérdéses terület.¹⁸³ Kadarkúton tizenkilenc házhelynyi telket is igényeltek a plébániai földekből. Május végén az ügy még tárgyalás alatt állt.¹⁸⁴ Kiskomáromban (Zalakomár) már többször hozzányúltak a plébánia belterületi földjeihez, majd 1945 nyarán egy újabb házsor céljára mértek ki a szántóiból. A plébános a megyéhez fellebbezett, tanulságos információkat is elejtve: „[a] helyi Elnök azzal védekezik, hogy ő internálással van fenyegetve, ha az igényeket ki nem elégíti, viszont a régi tulajdonossal – értsd: a plébániával – szemben elkövetett önkényes eljárás miatt nincs büntető rendelkezés”.¹⁸⁵ Nemesbükön „[b]ár [...] felosztható földingatlan nincs, de mivel a házhelyekre alkalmas plébániai és kántortanítói földeket a béke érdekében át kellett adnunk, csereföldet kértünk”.¹⁸⁶ Tekintve, hogy a kért csereföld erdő volt, a vonatkozó források hiánya ellenére is bizony kijelenthető, hogy a plébánia semmit sem kapott. Ugyanitt a KALOT és a KALÁSZ által bérelt épületet először a nyilasok foglalták le, majd helyükre a kommunisták költöztek be, amit a plébános naivan úgy kommentált, hogy „[a] megegyezés lehetősége azon fordul meg, hogy a kommunista párt megfelelő helyiségről gondoskodik”.¹⁸⁷ Szentbalázson a plé-

¹⁷⁹ Major György esperesplébános fellebbezése az Országos Földbirtokrendező Tanácshoz. Zalaszántó, 1945. augusztus 21. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

¹⁸⁰ Major György esperesplébános jelentése. Zalaszántó, 1945. május 15. Lásd Varga 2015, 247. Vö. Major György esperesplébános fellebbezése a Zalavármegyei Földbirtokrendező Tanácshoz. (Másolat.) Zalaszántó, 1945. június 15.; Major György esperesplébános tájékoztatása az Egyházmegyei Hatóság-nak. Zalaszántó, 1945. július 6. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

¹⁸¹ Gosztolya János plébános jelentése. Balatonberény, 1945. május 20. Gosztolya János esperesplébános fellebbezése a Somogyvármegyei Földbirtokrendező Tanácshoz. Balatonberény, 1945. május 20. Lásd Varga 2015, 60.

¹⁸² Horváth József esperesplébános jelentése. Balatonlelle, 1945. július 4. VÉL I.1.44.a 973/1945.

¹⁸³ A borszörcsöki egyházközség fellebbezése a Veszprémmegyei Földbirtokrendező Tanácshoz. (Másolat.) Borszörcsök, 1945. július 13. VÉL I.1.44.a 973/1945.

¹⁸⁴ Mózner József esperesplébános jelentése. Kadarkút, 1945. május 22. Lásd Varga 2015, 115.

¹⁸⁵ Gelencsér András esperesplébános panasza a Zalavármegyei Földbirtokrendező Tanácshoz. Kiskomárom, 1945. augusztus 9. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések). Uő tájékoztatása püspökének. Kiskomárom, 1945. augusztus 10. VÉL uo.

¹⁸⁶ Danassy György plébános jelentése. Nemesbük, 1945. május 18. Lásd Varga 2015, 170.

¹⁸⁷ Danassy György plébános levele püspökének. Nemesbük, 1945. július 11. VÉL I.1.44.a 973/1945.

bániabelsőségből 4 kataszteri holdat igényeltek, de itt legalább kárpótlásként 6 kataszteri holdat megígérték. A helyzet azonban itt is hasonló volt, mint Nemesbükön: föld nem volt, csak erdő, abból meg nem lehetett igényelni.¹⁸⁸ Vörösberényben a helyi földigénylő bizottság, vagy, miként a plébános nevezte: „a kommunista párt és a birtok felosztó bizottság”¹⁸⁹ az egyházközség csupán 26 kataszteri holdas birtokából 9000 négyszögöl (5,6 kataszteri hold) „legjobb minőségű területet kisajátított házhelyek céljaira”.¹⁹⁰ (A szomszédos Balatonalmádi plébánosa meg is jegyezte: „Eredményt nem várok, mert a bizottság 18 tagja közül 15 tag kommunista”.¹⁹¹) Zákányban a plébánia 32 kataszteri holdnyi földjét (ebből közel 27 kataszteri hold szántót) a helyi földosztó bizottság harminckét darab házhely céljára július 18-i határozatával igénybe vette, mondván, hogy „Zákány községben sok a földigénylő”. Hiába érvelt a plébános, Berkovits Imre azzal, hogy őt 1944 decemberében a nyilasok három napig Nagykanizsán fogva tartották, s így mint egykori üldözött, méltányosságot érdemel.¹⁹²

Másodfok

A helyi civil társadalom erejét az érdekképviselőre, egyúttal gyengeségét az állami hatalommal szemben mutatják azon esetek, amikor a helyi, a plébánia igényét akár csak részlegesen is támogató döntést a megyei földbirtokrendező tanács akarata felülírta. Húsz ilyen ügyet találtam, amelyek közül néhányat röviden ismertetek. Jellemzőnek mondható Babócsa esete, ahol a kegyúri terhek megváltására a helyi földigénylő bizottság 15 kataszteri hold szántót és 5 kataszteri hold rétet szavazott meg, azonban „[e]gy személyesen itt járó megyei tanács tag az 5 hold rétét törölte. Beadott fellebbezésünkre a Megyei Tanács teljesen törölte a Községi Bizottság által javasolt 15+5 kat. holdat az Országos Tanács elvi döntésére hivatkozva”.¹⁹³ Barcsan a plébánia és a templom, valamint a kapcsolódó státusok fenntartására 100 holdat igényelt a plébános (saját javadalmára az egyházközségnek már volt 41 holdja). A községi földigénylő bizottság az igénylést „a helybeli viszonyok teljes ismeretében egyhangúlag jóváhagyta” május 17-én, míg másodfokon a megyei földbirtokrendező tanács azt „teljes egészében elutasította”, ezért a plébános július 25-én írt fellebbezésében hangot adott annak is, hogy „100 kat. holdnyi földigénylésem kielégítése a volt kegyuraság barcsi földbirtokából minden egyéb földigénylés mellett sem problematikus – hiszen juttatandó föld van bőségesen – [ezért]

¹⁸⁸ Novits István plébános jelentése. Szentbalázs, 1945. május 22. Lásd Varga 2015, 212.

¹⁸⁹ Gyöngyössy Imre esperesplébános jelentése. Vörösberény, 1945. május 5. Lásd Varga 2015, 239.

¹⁹⁰ A fellebbezés kelt Vörösberény, 1945. június 16. Lásd Gyöngyössy Imre plébános levelének melléklete. VÉL I.1.44.a 973/1945. Vö. uő kérelme a Veszprémmegyei Földbirtokrendező Tanácshoz. Vörösberény, keltezés nélkül. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

¹⁹¹ Dr. Pintér Sándor plébános jelentése. Balatonalmádi, 1945. május 3. Lásd Varga 2015, 59.

¹⁹² Berkovits Imre esperesplébános panaszlevele a Somogyvármegyei Földbirtokrendező Tanácshoz. (Másolat.) Zákány, 1945. július 19.

¹⁹³ Buday Flórián plébános tájékoztatása püspökének. Babócsa, 1945. augusztus 14. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések.).

nem volna méltányos ezen jelentős kiadásokkal a FÖLD HELYETT, a SZEGÉNYYSORSÚ LAKÓSÁGOT [sic!] TERHELNI”.¹⁹⁴ Az érvelés súlyát nyomatékosító, figyelemreméltó ellenjegyzés található a fellebbezés végén: „A barcsi Nemzeti Bizottság részéről igazoljuk, hogy a fellebbezésben foglaltak a valóságnak megfelelnek s a kedvező elintézt a magunk részéről javasoljuk. Fodor József s. k.”

Zalaszentbalázs községben a föld volt kevés, ezért a község mellett a megye is elutasította a plébános 70 kataszteri holdas igényét: „az igényjogosultak nagy számára tekintettel azok sérelme nélkül a kegyúri terhek rendezésére ingatlan nem juttatható”. A plébános erre azt javasolta, hogy akkor a falu határában levő erdőből adjanak a kegyúri terhek megváltására. Érdekessége az OFT-nek címzett fellebbezésnek, hogy arra támogatólag a teljes helyi földigénylő bizottság névsora is felkerült.¹⁹⁵

A megyei földbirtokrendező tanács nemcsak szűkmarkú, hanem kimondottan egyházellenes döntéseire is több példát hozhatunk. Böhönyén, ahol a kegyúri terheket korábban a gróf Festetics-birtok viselte, a falu most 3 hold rétét és 3 hold szántót utalt ki a kegyúri járandóságok pótlására, azonban a megye ezt sem hagyta jóvá. „3000 tagból álló egyházközségem eddig cselédekből, aratókból, napszámosokból és kisiparosokból tevődött össze, gazdagabb egy sem akadt köztük, mert a jómódúak Böhönyén a reformátusok. Eddig is nagy nehézséget okozott szegény híveimnek a pap és 5 tanító és intézményeinek fenntartása, amíg a grófi birtok így jött ezekben segítségére” – érvelt a plébános fellebbezésében.¹⁹⁶ Hetes községben a plébánia első fokon kegyúri megváltásként kapott 50 kataszteri holdat, amit a megye 15-re redukált. Miután a helyi földigénylő bizottság (!) ezt megfellebbezte, a megye törölte még az előző körben jóváhagyott 15 kataszteri holdnyi kántori föld kegyúri megváltását is.¹⁹⁷ Dégen a helyi bizottság – a plébános szerint – maga javasolta s hagyta jóvá 100 hold igénylését a kegyúri terhek megváltására a volt Festetics-hitbizomány 11 657 kataszteri holdas¹⁹⁸ területéből. Jóllehet föld itt volt bőven, a Veszprémmegyei Földbirtokrendező Tanács mégis elutasította az igénylést, ezért az OFT-hez fellebbeztek.¹⁹⁹ Marcaliban a plébánia kegyúri terheinek megváltására 80 kataszteri holdat, négy marhájuk után 4 hold legelőilletményt, a kegyúri járandóságok megváltására 24 kataszteri holdat, az apácázárda számára – szintén megváltására – 20 kataszteri holdat igényeltek. A helyi bizottság által támogatott igényeket a megyei földbirtokrendező tanács ez esetben is elutasította, a zárda igényét pedig 10 kataszteri holdra szállította le. A plébános a megye indoklását így interpretálta püspökének: „a Kegyúri megváltást a

¹⁹⁴ Czövek Jenő plébános fellebbezése az Országos Földbirtokrendező Tanácshoz. Barcs, 1945. augusztus 10. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

¹⁹⁵ Kiss István plébános fellebbezése az Országos Földbirtokrendező Tanácshoz. Zalaszentbalázs, 1945. július 30. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

¹⁹⁶ Vörös József plébános fellebbezése az Országos Földbirtokrendező Tanácshoz. Böhönye, 1945. július 27. (Másolat.) VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

¹⁹⁷ György Lajos plébánoshelyettes jelentése. Hetes, 1945. május 28. Lásd Varga 2015, 107.

¹⁹⁸ *Gazdacímtár* 1935, 336.

¹⁹⁹ Karfner János plébános fellebbezése az Országos Földbirtokrendező Tanácshoz. Dégen, 1945. augusztus 1. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések.).

rendelet nem imperative írja elő s a somogyi tanács gyakorlata az, hogy nem ad. [...] A véghatározatot csak a marcali földrend. bizottságnak kézbesítette, a feleknek nem. [...] Semmi reményem nincs az Orsz. Tanács döntése felől, mert biztos tudomásom van arról, hogy a megyei tanácsunk egyenesen az Orsz. Tanács utasítására dolgozik”.²⁰⁰ Somogyhárságyon a plébános 100 kataszteri hold erdőt igényelt a volt Zichy-birtokból, amit a megye most is elutasított, noha helyben támogatták. Ezt követően 100 kataszteri hold szántót kértek, a megye viszont csak 15 kataszteri holdat adott volna. A megyei határozat ellen az egész község megmozdult: „[e]zen elutasításukat úgy is mint egyházközségi képviselőtestületi tagok, úgy is mint földigénylő bizottsági tagok fellebbeztük”. A tanító, aki itt a földigénylő bizottság elnöke is volt, úgy érvelt, hogy ha erdőt község igényelhet, akkor ennek az egyházközségnél is érvényesülnie kell.²⁰¹ A megyei elutasító döntés elleni fellebbezésben a somogyszobi képviselő-testület azzal érvelt, jóllehet a kaposvári földbirtokrendező tanács „olvashatatlan számú” véghatározata az egyházközségnek „földjuttatást nem állapít meg”, a plébános, az iskola, a templom és a plébánia fenntartására kért 80 kataszteri hold „mint parasztbirtok lenne hasznosítva”.²⁰² Nem a másodfokon elutasítottak csoportjába tartozik, érvelésében mégis analóg az előzővel Szentgyörgyvár példája, ahol a kegyúri juttatások megváltása kapcsán a plébános azzal kívánt a helyi bizottságra hatni, hogy „ez a földigénylés elsősorban a dolgozó nép érdekében történik”.²⁰³

Az elutasító döntésekkel szemben mindössze két olyat lehet szembeállítani, amikor a megye is rábólintott az elsőfokú határozatra. A Látrányban megadott 25 kataszteri hold ellen a megye sem emelt kifogást,²⁰⁴ de a Tapsonyban megítélt 100 kataszteri holdnyi kegyúri megváltás ellen sem,²⁰⁵ pedig utóbbi már az elvi állásfoglalás után született. Az ügy háttere egyelőre nem ismert.

²⁰⁰ Kőszeghy Antal esperesplébános tájékoztatása püspökének. Marcali, 1945. augusztus 13. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések). Lásd még: „a Megyei Bizotts. eljárásáról és felfogásáról a legrosszabb információim vannak.” Kőszeghy Antal esperesplébános tájékoztatása püspökének. Marcali, 1945. július 10. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

²⁰¹ Rák József plébánoshelyettes jelentése. Somogyhárságy, 1945. június 15. Lásd Varga 2015, 200; továbbá Rák József plébánoshelyettes tájékoztatása püspökének. Somogyhárságy, 1945. július 17. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

²⁰² Sólyom József plébános, Károly Imre egyházközségi jegyző és tanító és Krapecz Vendel egyházközségi gondnok fellebbezése az Országos Földbirtokrendező Tanácshoz. (Másolat.) Somogyszob, 1945. augusztus 7. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

²⁰³ Magyar János plébános kérelme a községi földigénylő bizottsághoz. Szentgyörgyvár, 1945. július 5. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

²⁰⁴ Megyesy József plébános jelentése. Látrány, 1945. június 2. Lásd Varga 2015, 140.

²⁰⁵ Ragats Kálmán plébános tájékoztatása az Egyházmegyei Hatóságnak. Tapsony, 1945. július 7. VÉL I.1.44.a 4019/1945 (Földigénylés és fellebbezések).

Záró gondolatok

A kutatás révén, amely csak az első lépcsőt jelenti ebben az irányban, a Veszprémi Egyházmegye példáján keresztül sikerült némileg közelebb jutnunk annak a feltáráshoz, hogy a katolikus egyházat a földosztás lokális szinten milyen módon, milyen tipikus gyakorlatok révén korlátozta, illetve fosztotta meg intézményfenntartó gazdasági alapjától már 1945-ben.

Feltűnő, hogy az első plébánosi fellebbezések 1945. április 20-a után íródtak, azaz még nem telt el egy hónap a háború befejeződése után, de sok helyütt már túl voltak a földosztáson, s nem egy helyen már a fellebbezésre is gondolni kellett. A földosztást közvetlenül a frontharcok megszűntét követően, amikor a társadalom még a háború utáni ocsúdás állapotában volt, villámgyorsan hajtották végre. A gyorsaság és annak totális jellege azt jelzi, hogy nem spontán, a rendelet kínálta lehetőségeket alulról szerveződve kihasználó demokratikus mozgalomról van szó, hanem egy jól megszervezett akcióról, amely igen ritkán volt tekintettel arra, hogy a lokalitásokban jelentkező eltérő igényeket a maguk összetettségében szemlélje. Amennyiben erre helyi szinten kísérlet történt, a másodfokot jelentő, az újonnan kiépülő hatalmi gépezet által sokkal könnyebben kontrollálható és irányítható megyei szint e törekvéseket rendre meghiúsította.

A plébániák stratégiai következőkben foglalhatók össze. A javadalmi földek bővítésének vagy a kegyúri terhek földingatlanra számított megváltásának igényét nemegyszer régóta esedékes renoválások költségeinek kiváltásával támasztották alá, kiemelt műemlék-templomok esetében még a régiség is érv volt a nagyobb kegyúri megváltási föld mellett (például Felsőörs). A leggyakoribb mégis az volt, amire több példát is találunk fentebb, hogy a helyi közösség szegénysége miatt a plébánia szerette volna magát függetleníteni a hívek teherbíró képességétől. Szintén nem egyszeri példa, amikor a sikeres igénylést azzal is elő kívánta mozdítani a plébános – célozva a megszerzendő föld tervezett bérbeadására –, hogy a „parasztbirtok” vagy a „dolgozó nép” e formában történő erősítését hangsúlyozta.

Nem lehet szó nélkül elmenni azon alkalmazkodási technikák mellett sem, ahogy egyes plébánosok igyekeztek belesimulni a 1945-ös váltást követő új, szovjetizált beszédmódba, törekedve arra, hogy egyházi kötődésük ne kerüljön a szükségesnél jobban rivaldafénybe.²⁰⁶ Csakis ekként értelmezhetjük azokat az újra és újra előbukkanó technikákat, amikor a plébános levele végére azt írja, hogy „Hazafias köszöntéssel”, továbbá nem plébánosként jeleníti meg magát, hanem az „egyházközségi elnök” vagy „lelkész” megnevezést használja a neve alatt az aláíráskor. Hasonló semleges forma a „teljes tisztelettel”, „kiváló tisztelettel” búcsúformula, de a legtöbb nyelvi leleményt mégis a „Katolikus köszöntéssel: X. Y.” megoldás tartalmazza, amely felidézte, egyben ki is váltotta a hagyományos „Dicsértessék a Jézus Krisztus!” köszöntést.

²⁰⁶ A beszédmód megváltoztatására lásd Jobst 2009; Jobst 2010.

Óvatosan a két jellemző papi magatartásmintára is következtethetünk a püspöknek, illetve az Egyházmegyei Hatóságnak írt beszámolókból.

Az első csoportba sorolnám azon plébánosokat, akik kissé doktriner módon, az elvesztett kegyúri járandóságokat földterületre átszámolva, minden tétel után területre kivetített kárpótlást kérve gondolták megvédhetőnek az egyház érdekeit. Amennyiben a hívek köréből verbuválódott földigénylő bizottság ezt legitim igénynek tartotta, úgy ez a stratégia helyi szinten akár sikeres is lehetett. De legalább ennyire valószínűsíthető, hogy főként a földszűkével vagy cseléddominanciával jellemezhető vidékeken ez a magatartás csak ellenállást szült, s összességében a kommunisták erősödéséhez járult hozzá.

A második csoportba tartozó plébánosok csak abban az esetben igényeltek bőséges kegyúri megváltást, ha bőven állt rendelkezésre föld a felosztott nagy-, netán püspöki birtokból, azaz nem a falu elől vették volna el a földet. A helyi lehetőségeket figyelembe vevő plébános másik típusa szintén igazodott a körülményekhez, csak más előjellel: épp csak a plébánia vagy az iskola számára minimálisan szükséges földet nevesíti, a léptéket is a hívek igényléseihez arányosítva.

Az egyháziak által képviselt stratégiák azonban össze sem vethetők a földosztók által megjátszott stratégiák sokaságával és hatékonyságával. Az igénylési folyamat informális irányba terelése, arról írásos dokumentum adásának mellőzése mellett ilyennek bizonyult a földigénylő bizottságok összetételének manipulálása, továbbá a megyei fórum számára nem tetsző bizottsági döntések esetén a helyi bizottság feloszlata és új bizottság kinevezése.

A sor hosszan folytatható. A földosztás folyamatában az első tulajdonosellenes lépés volt, hogy a tulajdonost – függetlenül attól, hogy jogi vagy természetes személy – nem értesítették a földosztásról, hanem kész tények elé állították. Ehhez szorosan kapcsolódik, amikor telekkönyvileg különálló, azaz eltérő egyházi tulajdonosok birtokában levő területek különállását figyelmen kívül hagyták, s egy település esetében sommásan csak az egyházat tekintették mint egyedüli szereplőt. Az OFB 1945 nyarán hozott elvi állásfoglalása erre azután egyenesen utasította is a helyi földigénylő és a megyei földbirtokrendező bizottságokat. Ez különösen a városias települések esetében, mint Veszprém és Kaposvár, ahol sok, jogilag és telekkönyvileg is különálló intézményt tartott fenn az egyház, bizonyult sérelmesnek. De még falvakban is előfordult, hogy a templom és a plébánia feltehetően nem véletlen összekeverése, illetve egybemosása révén a helyi bizottság arra az álláspontra jusson, hogy plébánia nem jogosult a kegyúri terhek megváltására (Berzence). Idesorolhatjuk azt is, amikor – főként püspökségi és szerzetesi birtokok esetében – nem mezőgazdasági létesítményeket, ingatlanokat is igénybe vettek, vagy éppen a plébániát „lefelejtették” a földigénylők ívéről, így az ezt követően fellebbezni sem tudott: a megyén okkal mondhatták: de hát nem is igényelt földet.

Tipikusnak tekinthető a beadványok, fellebbezések válasz nélkül hagyása, vagy a válasz oly mértékű csúszása (elfektetése?), hogy az ügy időközben a határidők be nem tartásának jogvesztő hatálya miatt visszafordíthatatlan késedelmet szenvedett. Máskor a megye csak szóbeli közlés útján csepegtetett információt a helyi bizottság nála megfordult tagjá-

nak, azt a hamis reményt keltve az érintett falu plébánosában, hogy ügye jó kezekben van, s idővel bizonyára végzést is kap a döntésről. Tömeges gyakorlatnak bizonyult a közlések és döntések szóbeli szintre redukálása, amelyeket adott esetben sem a helyi, sem a megyei szint nem volt hajlandó írásba foglalni, ismét csak elvágva a jogorvoslat benyújtásának útját. Ez átvezet bennünket a félretájékoztatás gyakorlatához is, amire már közvetlenül az igénylések fázisában is találunk példát, s aminek hatására a plébános akár el is állhatott a földigényléstől. Máskor nem az igénylő, hanem a bizottság elnöke került nyomás alá: ki kell szolgáltatnia a nép igényeit, egyébként internálják. Amennyiben helyben mégis konszenzus mutatkozott az egyházi szempontok figyelembevételében, fennállt a veszély, hogy a már jóváhagyott földigénylést városból érkezett kommunisták vagy az OFT arra járó biztosai törölni fogják.

Az egyházhoz pozitívan vagy éppen negatívan viszonyuló határozatok megyei, netán regionális megoszlásáról nehéz érvényes kijelentést tenni. Jobbára az iratokból átszűrt megérzéseimre hagyatkozom, amikor úgy vélem, hogy a Balaton-felvidék volt a legkiegyensúlyozottabb a plébániák érdekvédelmében, emellett még a Zirc környéki településekről állítható hasonló. A mai Veszprém megye többi része mozaikos képet mutat. Zala idetartozó részében kevésbé indulati alapon, inkább a földszűke miatt lett vesztes az egyház, míg Somogy inkább jellemezhető tömeges, érzelmetlített elutasítással. A helyi mintázatok mögött meghúzódó sajátosságok, a polarizált helyi társadalmak emocionális alapú döntéseinek motivációi azonban még feltárára várnak.

A függőben maradt vagy fellebbezés alatt álló ügyeket azután végleg eldöntötte az OFT 1945. június 13-án meghozott 5621/1945 III. sz. alatti elvi határozata, amely radikálisan leszűkítve a márciusi rendelet felkínálta mozgásteret, a gyakorlatban lehetetlenné tette az egyházi szempontok érvényesítését.

A Rákosi Mátyástól a mottóban olvasható vallomásértékű sorokon túl a kutatás is igazolni látszik a kiinduló hipotézist: az 1945-ös földosztás a kommunista párt jól átgondolt, szervezettel jól felépített, mesterien időzített, demokratikus mozgalomnak álcázott hadjárata volt a rivális politikai erők és világnézetek – elsősorban a római katolikus egyház – gazdasági alapjainak felszámolására.²⁰⁷ A földosztás záróakkordjaként „a kuláklistára kerülő plébánosok 1951-ben lemondtak a még megmaradt földingatlanokról is”.²⁰⁸

²⁰⁷ Hasonló konklúzióra jut Bánkuti Gábor a Pécsi Egyházmegye esetében: „A földreform végrehajtása következtében az egyházi intézmények [...] elvesztették anyagi létalapjukat.” Bánkuti 2012, 209.

²⁰⁸ Gergely 1991, 6.

Felhasznált források

VÉL = Veszprémi Érseki és Főképtalan Levéltár

I.1.44.a Veszprémi püspöki levéltár, Egyházmegyei Hatóság iratai, Acta dioecisana, Iktatott iratok.

II.1.a. 21. Veszprémi püspökség gazdasági levéltára, Központi jószágkormányzóság iratai, Központi zár-
számadások, 1945–1955.

IX. 7a Gyűjtemények, Térképek, Püspöki térképek. Egyházmegyei térkép.

KLH = Dr. Kögl Lénárd hagyatéka. A szerző tulajdonában.

Személyes iratok, kinevezések

Dr. Kögl Lénárd visszaemlékezése. (1994 körül.) Kézirat.

Felhasznált irodalom

Arany Sándor 1970: A mezőgazdaság fejlődésének 25 éve. In Dr. Beszteri Béla (szerk.): *Veszprém megye fejlődése 1945–1970. Tanulmányok a megye felszabadulás utáni történetéből*. Veszprém, k. n. 293–332.

Balogh Margit 2010: Mindszenty József veszprémi püspök nyilas fogságban. In Miklós Péter (szerk.): *Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról*. Szeged, Belvedere Kiadó. 233–248.

Balogh Margit 2015: *Mindszenty József (1892–1975)*. I–II. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.

Bánkuti Gábor 2012: Mozaikok a Pécsi Egyházmegye életéből 1948 és 1951 között. In Bánkuti Gábor–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár (szerk.): *A 20. század egyház- és társadalomtörténetének metszéspontjai. Tanulmányok a Pécsi Egyházmegye 20. századi történetéből*. Pécs, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Pécsi Egyháztörténeti Intézet (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis, VIII). 205–221.

Béli József 1977: *Az 1945-ös földreform végrehajtása Zala megyében*. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár (Zalai Gyűjtemény, 4).

Csaba Imre 1970: Pártok és pártharcok a felszabadulás utáni években. A koalíció története 1945–1948. In Dr. Beszteri Béla (szerk.): *Veszprém megye fejlődése 1945–1970. Tanulmányok a megye felszabadulás utáni történetéből*. Veszprém, k. n. 17–98.

Donáth Ferenc 1969: *Demokratikus földreform Magyarországon 1945–1947*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Gárdonyi Máté 2010: Huszadik századi kihívások, pasztorációs útkeresések a veszprémi egyházmegyében. In Hermann István–Karlinszky Balázs (szerk.): *Megyetörténet. Egyház és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére*. Veszprém, Veszprémi Érseki és Főképtalan Levéltár–Veszprém Megyei Levéltár (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai, 22 – A Veszprémi Egyházmegye múltjából, 22). 275–297.

Gazdacímtár 1935: *Magyarország földbirtokosai és földbérlei*. (Gazdacímtár.) A 100 kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérletek az 1935. évi adatok alapján. Budapest, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal. 1937.

Gergely Jenő 1985: *A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971*. Budapest, Kossuth Kiadó.

Gergely Jenő 1989: *Katolikus egyház, magyar társadalom 1890–1986. Prohászktól Lékaig*. Budapest, Tankönyvkiadó.

Gergely Jenő 1991 [1989]: *A katolikus egyház Magyarországon 1944 után*. Budapest, MTA TTI (Előadások a Történettudományi Intézetben, 13).

Horváth Gergely Krisztián 2000: A parasztpolgárosodás két lehetséges útja. (18–20. század.) II. *Szociológiai Figyelő*, 2000/1–2. 188–203.

Horváth Gergely Krisztián 2014: „Mindenkinek mindene lenni!” Vázlat Kögl Szeverin OSB pályájához. *Jánossomorjai Füzetek*, 2014 (IX) 1. 3–22.

- Horváth Gergely Krisztián 2015: Földosztás vagy földfosztás? *RubicOnline*, Vita (2015. december).
- Izsák Lajos 1987 [1983]: A szocializmus alapjainak lerakása Magyarországon. In Balogh Sándor–Földesi Margit–Rainer M. János (szerk.): *A felszabadulás utáni történetünkről*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó. II, 178–192.
- Jobst Ágnes 2009: Önmegjelenítés és ellenségkép a Szabad Nép 1946-os vezércikkeiben. In Kunt Gergely–Ö. Kovács József (szerk.): *A politika társadalmiasítása. Nyelv, erőszak, kollaboráció, ellenállás, alkalmazkodás*. Miskolc, Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézet Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék (A jelenkortörténet útjai, 3). 179–191.
- Jobst Ágnes 2010: *A nyelv kisajátítása. A második világháború utáni média elemzése szótárral és szövegmutatványokkal*. Budapest, Tinta Kiadó (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához, 109).
- Kanyar József 1964: *Elsikkasztott földreform, megvalósult földosztás Somogyban (1920, 1945)*. Budapest, Akadémiai Kiadó (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből. Új sorozat, 33).
- Kanyar József 1980: *Somogy megye agrártársadalma az első földreformtól a szocialista mezőgazdaságig (1920–1949)*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Két év hatályos jogszabályai 1945–1946. Szerk. dr. Bacsó Ferenc et al., Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata.
- Korom Mihály 1987 [1985]: Az új, népi demokratikus államrendszer kialakulása. In Balogh Sándor–Földesi Margit–Rainer M. János (szerk.): *A felszabadulás utáni történetünkről*. Budapest, Kossuth Kiadó. I, 9–30.
- Dr. Mészáros István 1992: *A hazai történettudomány 1948–1992 közötti Mindszenty-képe*. Esztergom, k. n.
- MNDT 1978: Balogh et al.: *A magyar népi demokrácia története. 1944–1962*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Mózessy Gergely 2010: Katolikus püspökök a nyilasok fogságában. Mindszenty József és Shvoy Lajos elhurcolása. In Hermann István–Karlinszky Balázs (szerk.): *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére*. Veszprém, Veszprémi Érseki és Főképtalan Levéltár–Veszprém Megyei Levéltár (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai, 22 – A Veszprémi Egyházmegye múltjából, 22). 257–274.
- Orbán Sándor 1962: *Egyház és állam. A katolikus egyház és az állam viszonyának rendezése 1945–1950*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Pap János 1970: Veszprém megye a felszabadulás előtt. In Dr. Beszteri Béla (szerk.): *Veszprém megye fejlődése 1945–1970. Tanulmányok a megye felszabadulás utáni történetéből*. Veszprém, k. n. 3–15.
- Rákosi Mátyás 1948: A falu a választások előtt. In Uő: *A magyar demokráciáért*. (4. kiadás) Budapest, Szikra. 115–141.
- Schematismus* 1946: *Schematismus almae Dioecesis Wesprimiensis a S. Stephano protorege fundatae pro anno domini 1946*. Budapest.
- Szabó Csaba 2006: Mindszenty József veszprémi püspök letartóztatása és fogsága Sopronban. *Soproni Szemle*, 2006 (60) 1. 3–23.
- Szakács Sándor 1964: *Földosztás és agrárfejlődés a magyar népi demokráciában 1945–1948*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó (Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Közleményei, 5).
- Tanka Endre é. n.: *Föld és elsajátítás. Sorskérdések földviszonyaink múltjában és jelenében*. Budapest, Agroiinform.
- Varga Béla 1998 [1991]: *A nemzetgyűlés elnöke volt. Kilenc évtized a 20. századból. Varga vallomásai életútjáról, 1991-ben*. Írta és összeállította Kapronczay Károly. Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó.
- Varga Tibor László (szerk.) 2015: *Folytonos fegyverropogás közepette. Források a veszprémi egyházmegye második világháborús veszteségeiről I*. Veszprém, Veszprémi Érseki és Főképtalan Levéltár (A Veszprémi Egyházmegye múltjából, 27).
- Vida István 1986 [1975/1976]: *Koalíció és pártharcok 1944–1948*. Budapest, Magvető Kiadó.